

דעת - מכללת הרצוג

מחולות הים לעמק איילון

יהושע לוינזון

פרסומי מטכל/קצין הינוך ראשי, ענף השכלה

צבא הגנה לישראל
הוצאת "מערכות"

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

מהדורת מעריב

כל הזכויות שמורות למטכ"ל / קצין חינוך ראשי — ענף השכלה

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

מחולות הים לעמק איילון

מבוא

השטח המשתרע בין חולות הים לעמק איילון מתחלק לפי מבנהו המורפולוגי לשני אזורים נפרדים: לעמק החוף (או מישור החוף) ולשפלה. אף אבותינו הבחינו יפה בהבדלי הנוף שבין שני האזורים האלה. כשם "שפלה" קראו רק לאיזור הגבעות בין ההרים לעמק החוף, וכשם "עמק החוף" קראו רק לרצועה בין הגבעות לים. גם התלמוד קיבל את התלוקה הזאת לאזורים: "מבית-חורן עד אמעוס – הר. מאמעוס ועד לוד – שפלה. מלוד ועד הים – עמק". רצועת הרוחב מחולות הים לעמק איילון אינה משתרעת על פני כל עמק החוף ועל פני כל השפלה. אלא רק על חלק מהם. מבחינת המבנה הפנימי מתחלק עמק החוף לארבעה אזורים משנה: חוף-הכרמל, השרון, עמק החוף התיכוני ועמק החוף הדרומי; וגם את השפלה אפשר לחלק לשפלה צפונית ולשפלה דרומית. רצועת הרוחב מעמק איילון לחולות הים נמצאת רק בתחומי השפלה הצפונית ובתחומי עמק החוף התיכוני.

תחומי האיזור

השפלה הצפונית ועמק החוף התיכוני מוקפים אזורים גיאוגרפיים מוגדרים:

א. במערב – הים התיכון;

ב. במזרח – הרי יהודה;

ג. בצפון – השרון והר שומרון;

ד. בדרום – עמק החוף הדרומי והשפלה הדרומית.

הגבול הברור ביותר הוא, כמובן, במערב. אולם גם במזרח משמשות מרגלות הרי יהודה גבול בולט. לעומת זאת, אינו קיים גבול מעין זה בצפון ובדרום. את הגבול הגיאוגרפי בצפון, בין השפלה להרי שומרון, מהווה נחל קנה, הנופל לירקון. את הגבול בצפון,

דעת - מכללת הרצוג

בין עמק החוף לשרון. מהווה חלקו העליון של נחל חרס האמשכו של קו זה עד הים. אף בדרום אין הגבול ניכר ביותר. הגבול בין השפלה הצפונית לשפלה הדרומית הוא קו פרשת המים בין נחל שורק לנחל איילון. הגבול בין עמק החוף התיכוני לעמק החוף הדרומי מתחיל בפלגיו הדרומיים של נחל לכיש.

מבנה האיזור

האיזור שאנו דנים בו מורכב איפוא משתי רצועות אורך: מרצועה מזרחית ומרצועה מערבית. ברצועה המזרחית אנו פוגשים את השפלה הצפונית. ובתוכה את עמק איילון. הרצועה המערבית כללת את החוף התיכוני.

עמק החוף והשפלה שונים זה מזה במבנה שלהם. וממילא גם בנופיהם ובתכונותיהם. אזורים גיאוגרפיים אלה נוסדו בתקופות גיאולוגיות שונות. עמק החוף צעיר יותר. כלומר נוצר בתקופה מאוחרת יותר משאר גבעות השפלה. בין עמק החוף לשפלה מפריד שבר גיאולוגי מקומי. הנמשך בקו אוויר מרמלה לצומת פלוגות.

הרצועה המזרחית

השפלה הצפונית

המסתכל בשפלה הצפונית ממערב, יראה ארץ גבעות. הגבוהה יחסית במזרח וההולכת ומשתפלת בצורה גלית מערבה. בשפלה הצפונית בולט עמק איילון. והוא מחלק אותה לשלושה גושים עיקריים: (1) גוש צרעה – גזר. המשתרע ממרגלות הרי יהודה לכיוון צפון-מערב; הוא נתחם בין נחל שורק. בדרום. לבין פלגיו הדרומיים של נחל איילון. בצפון. ומהווה את קו פרשת המים ביניהם.

(2) גוש איילון. המשתרע מצפון לשער-הגיא. תוחם אותו הכביש בית-נובא – לטרון – דיר-איוב.

(3) גוש ברפיליה – גמזו. המשתרע מדרום-מזרח לכביש רמלה –

דעת - מכללת הרצוג

משמור-איילון; בתוכו אנו פוגשים את עינבא, ברפיליה, גמזו ומודיעין, מהם, יישובים הקיימים גם עתה, ומהם יישובים גששנים.

השפלה משמשת איזור מעבר בין החוף להר לא רק מבחינה גיאוגרפית, כי אם גם מבחינה יישובית. בתקופות שונות אנו מוצאים את שני הגושים האלה מיושבים עמים עוינים, ושניהם רואים אז בשפלה שטח טבעי להתפשטותם. כתוצאה מכך רבו תמיד היישובים בשפלה, והיא שימשה שטח מריבה כמעט בכל התקופות ההיסטוריות. בתקופת ההתנחלות ישבו הישראלים בהר, ואילו הכנענים ואחריהם הפלשתים ישבו בעמק החוף ובשפלה. בימי בית שני כבר ישבו היהודים לא רק בהר, אלא גם בשפלה; בעמק החוף שלטו באותה תקופה ערים יווניות נכריות. בימינו שוגה הסדר. הפעם אנו יושבים

דעת - מכללת הרצוג

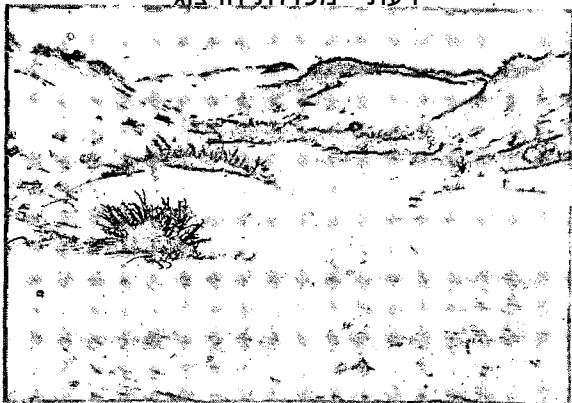
בשפלה ובעמק החוף ואילו הערבים יושבים בהר. לא ייפלא, איפוא, שהשפלה הצפונית, ובעיקר עמק איילון, שימשו תכופות שדה קרב בין שני הגושים היריבים; מצב הקיים גם בימינו.

עמק איילון

זהו העמק הרחב ביותר בתחומי השפלה הצפונית והדרומית, והתהוותו קשורה בשקיעה לאורך קווי שבר, שכיוונם הוא מצפון-מזרח לדרום-מערב. עמק נרחב, הנוצר על גבול איזור הררי ממש, מושך אליו, בדרך כלל, מספר נחלים מן ההר, המתאחדים בו לנחל אחד גדול. נחלים אלה סייעו להעתקתו ולהרחבתו של עמק-איילון מערבה, אך תוך השפלה, אורכו של עמק איילון, מקרבת צומת מעלה-בית חורון לצומת לטרון, הוא כ־10 ק"מ; רוחבו, בין משמר-איילון לעמוס (אמאוס) הנו כ־4 ק"מ.

העמק נקרא על שם העיר איילון הקדומה, ששכנה במקומו של הכפר יאלו בימינו. כ־4 ק"מ מצפון-מזרח ללטרון, כמה מהקרבות המכריעים על השליטה במרכז הארץ ובמיוחד על המעבר ליד ירושלים נערכו בתקופות שונות במבואות עמק זה. גם כיום משמש עמק איילון מפתח לשתי דרכים הענלות ביותר בדרומיים של נחל איילון (מוצררה) לבמת ההר; האחת, כביש שער-הגיא; השנייה, דרך בית-חורון (תחתון) ומעלה בית-חורון עליון (כביש לטרון רמאללה). בתקופה הרומאית הסתעפה מעמק איילון דרך שלישית, שעברה דרך לוד, גמזו, ברפיליה, בית-ליקיא, בית-עיןאן, קוביבה, בית-אכסא לירושלים. מכאן חשיבותו האסטרטגית של עמק איילון בעבר ובהווה. על חשיבותו של עמק איילון בימי קדם אנו קוראים במקרא כבר בפרשת כיבוש הארץ. כשהיכה יהושע את חמשת מלכי האמורי, רדף אחריהם עד עמק איילון, ומשם דרומה, הניצחון בקרב זה הבטיח את עליונותו בהרי יהודה ובשפלה והונצח בשירה המקראית "...שמש בגבעון דום וירח בעמק איילון." (יהושע י, יב).

דעת - מכללת הרצוג

חוליות הים ברצועת החוף

בראשית מרד החשמונאים, ב־166 לפני הספירה, נערך קרב מכריע ליד אמאוס (כיום עמוס), $\frac{1}{2}$ ק"מ צפונית-מזרחית מלטרון. בראש הצבא היווני-הסורי עמד המצביא גיאורגיאס, ואתו חיל כבד של 40,000 איש ו־7000 פרשים, ומחנה סוחרי עבדים, מצויידים בכבלים להעברת הישראלים העתידים ליפול בידיהם. יהודה המכבי חנה עלייד שעלבים (סלבית), בפעולת איגוף מהירה ובתמרון נסיגה מדומת, הצליח להטעות את הסורים ולמשוך אותם לתוך אחד הנחלים העולים ירושלימה. בנחל הצר, שלא הניח לסורים אפשרות להיערך כראוי, לנצל את עדיפותם המספרית הגדולה ואת עליונותם בחימוש, היתה יד יהודה, על העליונה, והוא היכה את הסורים מכה ניצחת.

דעת - מכללת הרצוג

בנתיים תקף כוח משני את המחנה הבלתי מבוצר של הסורים, שנשאר כמעט ריק בשעה שיצאו למרדף. המחנה הסורי הושמד, וניצחונם של הישראלים היה שלם.

בכל התקופות הבאות לא פוסקת חשיבותן האסטרטגית של איילון ואמאוס בדרך לבירת הארץ, ושמותיהן נזכרים תכופות במקורות שונים.

בתקופה הצלבנית הוקמה בשולי עמק איילון מצודה בשם טרונ דה'שוליה (סירת האבירים). עד מהרה שיבשו הערכים שם שם זה לאלטרון (לטרון).

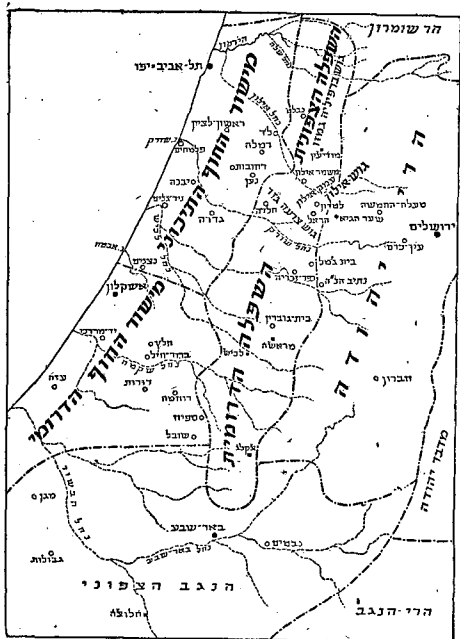
בנובמבר 1917 התבצרו הכוחות התורכים ליד לטרון ואמאוס, מתוך מגמה לעכב את הצבאות האוסטרלים והבריטים. לאחר פעולת איגוף של האוסטרלים וכיבושה של יאלו (איילון) הוכרחה הצבא התורכי לסגת, והדרך לירושלים נפתחה לפני הצבא הבריטי.

קרוב קשה התנהל על העמק בימי מלחמת העצמאות. מספר התקפות נערכו על ידינו על המתחם של הלגיון בתוכו. כוחותינו היו בלתי מספיקים, והתקשינו, לכן, לשבור את התנגדות האויב, וכך נשאר עמק איילון, ואתו הכביש הישן לירושלים, בידי הלגיון. אולם המאמץ שהושקע בניסיון לכבוש את עמק איילון לא היה לשוא. תוך הקרבות נכבשו מספר כפרים ערביים בשולי העמק, ובקו זה הוכשרה "דרך בורמה" לירושלים הנצורה. סמוך ל"דרך בורמה" מאותה תקופה נסלל הכביש החדש לירושלים כיום.

הרצועה המערבית

עמק החוף התיכוני משתרע, כאמור, בין אגן הניקוז הצפוני של הירקון ובין הפלגים הדרומיים של נחל לכיש. גם במבנה עמק החוף התיכוני בולטות רצועות גבעות הקורקרה, עמק החוף עצמו.

דעת - מכללת הרצוג

דעת - מכללת הרצוג

החוף וחולות הים

אין החוף הדרומי של הארץ דומה לחוף הצפוני. החוף הצפוני הוא סלעי ובולטת בו פעולת ההרס של הים, ואילו החוף הדרומי מתרחב והולך ע"י הצטברות חולות נודדים. מוצאו של חול זה בחלקו מהגילוס ובחלקו מקרקעית הים. הוא מוסע ליבשה ע"י זרמים הפועלים לאורך החוף, שכיוונם הכללי הוא מדרום לצפון, וע"י תנועת הגלים. שכיוונם הוא ככיוון הרוח, בדרך כלל מדרום מערב לצפון-מזרח. הגל המתקרב לחוף חזק מן הגל החוזר, וכתוצאה מכך שוקע חלק מהחול בחוף. מהחוף נישא החול ע"י הרוח לתוך היבשה. ככל שאני הולכים ומתרחקים מהגילוס ומחצי אי סיני — כלומר ממקורות החול — הולכים החולות ומצטמצמים. זוהי אחת הסיבות העיקריות להתרחבות החוף בדרום, ולצורת הקשת שהתייחדה לו.

המרחבה וגבעות הקורקר

לרגלי החולות ובמקביל להם נמשך מעין עמק צר וארוך. רוחבו הוא כ-5 קילומטר או שניים. ממערב הוא סגור ע"י חולות הים, וממזרח ע"י גבעות קורקר. גבעות קורקר אלה התהוו במשך הזמן מחולות ים קדומים יותר. קרני השמש ייבשו אותם ואיידו את מליהם, ואילו תמיסת הגיר שנשארה בהם ליכדה את הגרגרים והפכה אותם לחול נוקשה. העמק הצר שבין גבעות הקורקר לחולות הים, משמש כעין צינור, דרכו זורמים מי החרים לעבר הים התיכון. על כן גם ניתן לו השם "מרחבה". הוא משמש גם מקום מעבר עיקרי לאורך החוף מצפון לדרום. בימי קדם עברה בו הדרך הבינלאומית, "דרך הים"; בימינו עוברת בו מסילת הברזל, שהוליכה לפני מלחמת העצמאות למצרים.

עמק החוף

אין עמק החוף שטח מישורי, כפי שהוא עלול להידמות לנוסע בכביש יפו — רמלה. בנגב הוא מגיע לגובה של 100 מטר מעל

דעת - מכללת הרצוג

לפני הים. אדמת עמק החוף היא כרובה חמרה אדומה. שנוצרת מהתפוררות הקורקר. זוהי אדמה שאינה אוצרת מים לזמן רב, והיא מתאימה מאד לגידולי הדר. גבעות הקורקר חיסמות לפני הנחלים הזורמים מההרים את הדרך לים. כתוצאה מכך, אין מי הנחלים ממהרים לחלוף מבלי שוב. הם מחלחלים לתוך האדמה וניקווים בה בשקעם. לכן מרובים מי התהום בכל איזור החוף והם מצויים בעומק לא רב.

ערי החוף וחולות הים

לאורך כל חוף הארץ משתרע איזור רחב של חולות נודדים. כבר הזכרנו את הימצאם כעמק החוף התיכון. במקומות אחדים אין חדירת החולות עמוקה ביותר, והנחלים הזורמים ממזרח, מכיוון ההרים, פילסו לעצמם דרך בתוכם. ואם כי הוטו מאד צפונה (תופעה אפיינית לנחלים בארץ), הצליחו להגיע לים. בשפכי הנהרות ובמקומות בהם נתהוו פרצות בחולות נבנו בימים קדומים ערים ויישובי אדם; בשפכי הנחלים נבנו מקומות מעגן, שהתפתחו בהדרגה לערים. כך קמו יפו, יבנה ונמלים אחרים בחוף הארץ. הנחלים העיקריים מצפון לדרום בעמק החוף התיכון הם: נחל שורק, על יד יבנה, נחל שקמה, דרומה לאשקלון, ונחל עזה. בשפכי כל הנחלים האלה נמצאו שרידי ערים עתיקות, וחורבנו קשור גם קשר אמיץ בגידת החולות.

הרוח מסיעה את החולות לתוך היבשה, ואם זו רוח חזקה וקבועה הפועלת בכיוון אחד, תתקדם ערמת החול במהירות רבה. למולנו משתנה אצלנו כיוון הרוח לעתים תכופות ומידת קביעותה אינה רבה. מכל מקום, גם אצלנו עלול החול להתקדם במהירות של 2-4 מטר לשנה, והוא מהווה סכנה רבה לארץ הנורעה, אם יפגוש חול זה בדרכו מכשול טבעי או מלאכותי, כגון צוק הבולט לים או מוז, יצטבר החול מדרום למכשול, ואילו מצפון לו נהיה עדים לתהליך

דעת - מכללת הרצוג

הפוך. מי הים, לאחר שהשתחררו ממטען החול שהיה בתוכם קודם לכן, הולמים בחוף ביתר שאת וסוחפים אתם חול מהחוף. מצד אחד של המזח יצטבר איפוא חול, ומהצד השני ייווצר מפרץ או שייסוג החוף לאחור. תהליך זה מורגש יפה במקומות שונים לאורך החוף, והוא כבר צוין גם ע"י יוסף פלביוס. מסיבה זו עצמה נבנתה גם בימי קדם הכניסה לנמל קיסרי מצפון. הצטברות החולות פוגעת קשה בנמלי הארץ ויכולנו לראות זאת בתקופה החדשה בעכו.

תופעה אופיינית לנמלי החוף הדרומי בימי קדם היא התהוות נמל על שפת הים, בעוד שהעיר עצמה שוכנת כמה ק"מ מהחוף. בעזה, למשל, היה הנמל במרחק 2 ק"מ מהעיר וכן באשדוד, וביבנה (אשדודיים, יבנהיים); מצב זה היה קיים גם בתקופות הרומאית והביזנטית. חלוקת העיר לעיר ולנמל באה מחשש פלישות ושוודדי ים. תופעה הידועה בימי קדם גם בארצות אחרות. היום מכוסים נמלים אלה בחול, והמטייל לאורך הים לא יבחין בשום שריד. אולם באמצעות צילומי אוויר קל להבחין ביסודות הבתים ובשרטוטי עיר שהתכסתה בחול. נמלים אלה נהרסו ע"י הממלוכים (בסוף המאה ה-13), כשהיו מעוניינים לסכל כל אפשרות של פלישה צלבנית נוספת. באר החולות ועשו את השאר כדי למנוע את תקומת הערים לתחיית.

דעת - מכללת הרצוג

סקירה יישובית

יפו

מימי קדם הנה יפו אחד מנמליה החשובים של א"י. סייעו לכך מקומה במרכז החוף של א"י והמפרץ הקטן שלרגליה, שאין לו אח בכל החוף מגבול מצרים עד מפ"ץ חיפה. יישובה הוא קדום מאד, וראשיתה, כנראה, בתקופה פריהיסטורית. במקורות נזכרת יפו לראשונה במאה ה"ט לפסה"נ. תחותימס ג' מלך מצרים מזכיר אותה ברשימת הערים שנכבשו על ידו במסעו בארץ בשנת 1468 לפסה"נ. בתעודה מצרית, מאוחרת יותר, ב"פפירוס האריס" מסופר כיצד נכבשה יפו בערמה במסע זה ע"י שר צבאו של תחותימס ג'. לפי סיפור זה הוא הצליח להכניס ליפו 200 כדי חרס גדולים, שבכל אחד מהם היה מוסתר חייל. בבוא העת שברו החיילים את הכדים, הפתיעו את פגני העיר ופתחו את שעריה לפני חיל המצור המצרי. יפו נזכרת פעמיים גם במכתבי אל-עמרנה, מכתבי מלכי כנען לפרעה מהמאה ה"ד לפסה"נ. באחד ממכתביו של עבד-חיפה, מלך ירושלים, הוא כותב, ששלח תגבורת לחיל המשמר ביפו, אלא שהתגבורת עלתה כנראה על מארב ונפלה בשבי. במכתב אחר מלמד על עצמו יאביטרי, מלך עזה ויפו, זכות, לאחר שהלשינו עליו לפני פרעה כי התנשא למרוד באדוניו.

ב"פפירוס אנאסטאזי א'", מימיו של רעמסס הב', מהמאה ה"ג לפסה"נ, מתוארים בצורה סטירית קורותיו של סופר מהיר, אשר עבר ביבשה מצפון סוריה לא"י ולמצרים; בין השאר הוא מספר על יפו, הוא מתאר את מראה העיר, את גניה הנהדרים, נעוריה, בתי המלאכה שבה, וכן את אנשי העולם התחתון, היודעים כדבריו את מלאכתם על בוריה: "אבל ישן תישן כי עיפת, איש שפל גונב את קשתך, את פגיונך ואשפתך, מושכות סוסך, נחתכו בחשכה,

דעת - מכללת הרצוג

סוסר נעלם ומשתולל. בדרך חלקה הוא מרוצץ את מרכבתך. ושקד
נפל ארצה ונקבר בחול. כאדמה יבשה".

בתקופת ההתנחלות היתה יפו עיר בצורה ותוקה. וכנראה לא
הזליחו בני שבט דן. שהתנחלו באיזור. לכבשה מידי הכנענים. לאחר
מכן נפלה. אולי. בידי הפלשתים. שהשתלטו על רוב רצועת החוף
הדרומית. אף כי אין בידינו כל עדות על שלטון הפלשתים ביפו
עצמה. וייתכן שנשארה מעוז מצרי. כראש גשר ברצועת החוף שבין
מצרים לצור. מצב גיאוגרפי—ישובי זה נמשך. אולי. גם בימיהם
של דוד ושלמה. אמנם אנו שומעים על ארזי הלבנון שהיו מעלים
מים יפו לירושלים. אולם על פי תוצאות המחקר בתל-קסילה.
שעל הגדה הצפונית של הירקון. ספק אם הכוונה ליפו עצמה. בעיני
אנשי המחקר מתקבל יותר על ה"עת שב"ים יפו" התכוון הכתוב
לשפך הירקון. ולא לעיר עצמה. שנשארה. כנראה — אם נביא
בחשבון את המציאות המדינית של אותם הימים — תחת השפעתו
של פרעה או של הפלשתים. על נמלה של יפו במאה ה' לספירה
אנו שומעים מפי יונה הנביא: "והי דבר ה' אל יונה בן אמיתי
לאמור: קום-לך אל גינזה העיר הגדולה וקרא עליה. כי עלתה
רעתם לפני. ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ד'. וירד יפו וימצא
אניה באה תרשיש ויתן שכרה וירד בה לבוא עמהם תרשישה
מלפני ה'".

יפו נזכרת שוב בזכרונותיו של סנחריב מלך אשור. בשנת 701
ע"ס סנחריב מסע צבאי כדי לבסס את שלטונו בפלשת וביהודה.
שכרתו ברית עם מצרים נגד אשור. והריהו מספר כיצד נכבשה
יפו והערים הסמוכות. אזור. בית-דגון וכדומה.

בתקופת השלטון הפרסי ניתן כל החוף הא"י לצידונים. חלק
הסכמתם להעמיד. צי לרשותו של מלך פרס. גם יפו נכללה אז
בתחום שלטונם. בתקופה ההלניסטית הופרדה יפו מפיניקיה והיתה
לעיר עצמאית. התיישבו בה אז יוונים רבים. בעיקר סוחרים

יפו העתיקה בנויה על כף המזוקר לתוך הים. שרטוטי כפה של יפו
עדיין ניכרים גם ביפו החדשה

ויורדיים. גם אז היה בה יישוב יהודי גדול, והיחסים בין תושביה
הנכרים של העיר ובין תושביה היהודים היו מתוחים. בימי מלחמת
החשמונאים. לאחר ניצחונו של יתודה המכבי על היוונים-הסורים
ערכו התושבים היוונים של יפו הרג ביהודים. הם פיתו אותם
לעלות עם נשיהם ועם טפם על אניותיהם ואחר מכן הטביעו את
האניות בים. החשמונאים שחררו את יפו מידי הנכרים. ובתקופת
שלטונם היתה יפו נמלה העיקרי של הארץ ובפרט של ירושלים.
ממנה הפליגו אניות היהודים לכל ארצות הים השכנות, כשהן
נושאות את יכול הארץ ואת תוצרתה.

בימי מרד היהודים ברומאים. בשנת 67 לספירה, ערכו הרומאים
שני קרבות עזים עם ימאיה היהודים של יפו. נמל יפו שימש
בסיס לכוחות היהודיים, וממנו היו יוצאים לתקוף את אניות-האספקה

דעת - מכללת הרצוג

הרומאיות. כתנאי ראשון להצלחת פעולותיהם ראו הרומאים הכרח לעצמם להבטיח את צירי האספקה ולחסל את האיום המתמיד על אניות נוסאות התגבורת. התחמושת ואספקה. אחת מהפעולות הראשונות של קסטיוס גאלוס, נציב סוריה, והממונה על נציב יהודה, היתה מכוונת לשיתוקת של יפו. צבא רומאי שיצא מקיסרי הגיע ליפו והעלה אותה באש. ספניה היהודים של יפו לא נכנעו לפניו. הם עלו על אניותיהם והפליגו לים, אולם למזלם הרע התחוללה באותה שעה סערה קשה, שטלטלה את אניותיהם וניפצה אותן. אל סלעי החוף, והם אבדו במצולות או שנהרגו בנסותם לעלות לחוף. כשהוכה גאלוס והפיקוד על הצבא הרומאי עבר לידי אספסיאנוס, ערך גם הוא. לאחר מיגור הכוח היהודי בגליל מסע נגד יפו. כהכנה למסעו נגד ירושלים. בתקופת ביניים זו בין שני המסעות הספיקה, כנראה, יפו להתאושש, והיא נושבה שוב ע"י יהודים. גם גם לתחייה צי הספינות של דייגיה. קשה לאמוד את גודלו והיקפו של צי זה, אולם פגיעותיו בקווי האספקה הרומאיים מאלכסנדריה לקיסרי היו ודאי רציניות. זאת אנו לומדים מתוך סדרת המטבעות שטבעו הרומאים לרגל ניצחונם על דייגי יפו. עם תום המלחמה נבנתה יפו מחדש, והיישוב היהודי התקיים בה אף לאחר מרד בר־כוכבא. בתלמוד נזכרים חכמים מיפו מאותה תקופה.

בימי הביניים היו עולי הרגל, היהודים והנוצרים עולים לירושלים דרך נמל יפו. בשנת 1345 הרסו המוסלמים את יפו מחשש שמא תשמש ביום מן הימים נמל פלישה לנוצרים, ועד המאה הי"ז היתה שוממה לגמרי. בסוף המאה הי"ז התחילה להיבנות מחדש. בלימוד השקיע מרץ רב בבניינה המושל התורכי אבו־נבוט. בן המאה הי"ט. הוא גם שהקים סביבה חומות, ומאז הלכה העיר והתפתחה עד שהפכה לעיר החוף החשובה ביותר בארץ. היא שמרה על הגמוניה זו עד 1934, עת נבנה הנמל עמוק־המים בחיפה. ערכו

דעת - מכללת הרצוג

של נמל יפו הצטמצם מאן ושימש בעיקר לייצוא פרי הדף וכנמל ייבוא למרכז הארץ ; עם זאת לא איבדה יפו את חשיבותה המסחרית. הודות לקרבתה של ת"א ולקצב העלייה היהודית התפתחה בהתמדה והגיעה למעלת עיר המסחר הערבית החשובה ביותר בארץ. חלק גדול מתושביה פנה למלאכה ; חלק אחר שוב הוסיף לעסוק בחקלאות. יפו היתה נמלן של העליות הראשונות. בה היו האכסניות ובתי הלינה שקלטו את העולים, ובה עדיין היה בימי העלייה השנייה מרכזו הארגוני והתרבותי של היישוב החדש. בהשפעת העלייה בחוף יפו ה'רבו רבים מן העולים להתיישב בקרבתה ובמישור החוף, אם כי היו לכך גם גורמים אחרים. ב־1909 הקימו כמה עשרות משפחות יהודיות שכונת גנים קטנה בקרבתה של יפו. הם קראו לה תל־אביב. השכונה החלה להתפתח במהירות, בעיקר לאחר 1921, כשהמאורעות הגיעו תושבים יהודים רבים ביפו לעבור

יפו, הנמל, מימי קדם היתה יפו מפורסמת בנמלה ובירק (בימינו פרדסים) העוטר אותה טביב

דעת - מכללת הרצוג

לת"א ולבנות בה מרכז מסחרי משלהם. תוך זמן קצר עלתה ת"א בגודלה ובהתפתחותה על יפו שכנתה. ושתי הערים הוסיפו להתקיים זו בצד זו. כשהן משקפות את היחסים בין היישוב היהודי ליישוב הערבי. בינתיים התפשטו יישובים יהודים גם מדרום לעיר. ועם פרוץ מלחמת העצמאות היתה יפו על 77 אלף תושביה רק מובלעת ערבית בתוך איזור יהודי מאוכלס.

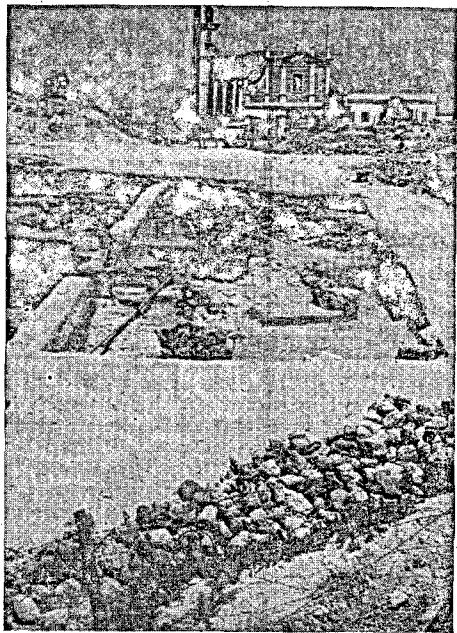
לעזרתם של ערבי יפו באו חילות הערבים מהארצות השכנות. הם התבצרו יפה בעיר והתחילו להתקיף את השכונות העבריות ואת דרכי התחבורה. ממגדלי מסגדיה ומגגותיה הגבוהים היו צולפים ביום ובלילה על עוברים ושבים ברחובות ת"א ולתוך בתי מגורים. נוכחות הבריטים מנעה מאתנו כל אפשרות של פעולה יוזמת. סמוך לסיום המנדט הבריטי תקף האצ"ל את יפו. ההתקפה החלה לכיוון שכ' מנשייה ובהפגזה על העיר כולה. אולם הצבא הבריטי התערב ומנע את כניעתה. תושביה החלו לברוח ממנה בבהלה ונותרו בה רק הכוחות הלוחמים ותושבים אזרחיים מעטים. יפו הוכתה אך לא נכנעה. מבצע "חמק" השלים את המלאכה. נכבשו חיריה, סקיה, תל-השומר וסלמה מצפון. ואזור מדרום. העיר כותרה ובמשך כשבועיים עוד ניסתה להתגונן. ב־13 למאי, יומיים לפני הכרזת המדינה, באו נכבדי יפו. שייצגו את 5000 התושבים הערביים שנותרו בעיר. והציעו את כניעתם.

יפו נושבה מתחדש וצורפה לתל-אביב. הרי הן עתה עיר אחת. העיר הגדולה בארץ. ובעלת שני נמלים.

אזור

השם אזור אינו נזכר בתנ"ך, אבל ב"תרגום השבעים". התרגום היווני העתיק לתנ"ך, נזכרת אזור. בין צרי שבט דן כמקום סמוך לבני-ברק של אנתה תקופה. כתובת אשורית עתיקה. המתארת את מלחמת סנחריב מלך

דעת - מכללת הרצוג

חפירות בשטח הגדול ב"פ, בהן נחשפו רבדים שונים של יפו הקדומה, שנהרסה
וגבתה חליפות במשך 4000 שנה לפחות

כלים פלשתיים וישראליים, שנמצאו בחפירות באזור

אזור, מזכירה את אזור עם בית-דגון, יפו ובני-ברק ברשימת ערי צדקא מלך אשקלון, כמקומות שנכבשו על ידו במסעו השלישי, בשנת 701 לפסה"נ.

בתקופה הצלבנית, במאה ה"ב, הוקמה במקום מצודה חזקה לשמירת דרך עולי-רגל מיפו לירושלים. הצלבנים קראו למצודה קסטלום דה פלנים, כלומר מצודת-העמק, ולכפר קראו קסל דה פלנים, כפר העמק, צלחה א־דין כבש את היישוב ואת המצודה והרס את חומותיה. שרידי המצודה נשארו במרומי הכפר עד ימינו. באיזור זה ניצחו המוסלמים את בלדווין מלך ירושלים. תורבה של כנסייה (או מגדל צלבני) שהיו במקום הפכו למסגד. במאה ה"ג חזרה שוב אזור להיות יישוב קטן.

בימי המנדט היתה אזור אחד הכפרים הערבים הגדולים בארץ, ובו למעלה מ-4000 תושבים, שחיו על חקלאות בעיקר, עבודה בפרדסי הסביבה וכן על מסחר וחרושת. הודות לקרבתו לתל-אביב

דעת - מכללת הרצוג

יפו התפתח הכפר במהירות. בשבתו על הכביש הראשי מתל-אביב לירושלים ולמושבות הדרום היה למרכז פעילות נגד התחבורה היהודית. תושבי הכפר וכנופיות שקנו לעצמן אחיזה בו תקפו ממנו בכל שעת כושר את המכוניות היהודיות העוברות בכביש. בסוף ינואר 1948 נפלו בכפר שבעה נוטרים ממשטרת היישובים העבריים, שתפקידם היה להבטיח את הדרך בין ת"א לראשון-לציון; לזכרם נקרא היישוב השוכן כ"2 ק"מ דרומית-מזרחית לאזור בשם משמר-השבעה.

בסוף אפריל 1948 כבשו כוחותינו את הכפר. במקום התושבים הקודמים שנטשוהו התיישבו בו מתיישבים יהודים.

בית-דגון

בית-דגון העתיקה לא היתה במקומו של היישוב כיום. אלא, כנראה, בתל-הקטן בית-דגון. השוכן בין בית-דגון של ימינו לבין

המבצר הצלבני באזור

דעת - מכללת הרצוג

ראשון-לציון. במקורות נזכרת בית-דגון בפעם הראשונה בכתובת העמסס הג', לערך משנה אלף ומאתים לפסה"נ. בשם בית-דקן. בתקופת ההתנחלות שימשה בית-דגון עיר גבול בנחלת שבט יהודה; לא הרחק ממנה גבלה נחלת שבט יהודה בנחלת דן. שמו הקדום של המקום מעיד, כי היה בו מקדש לאל דגון. בן דמותו הפלשתי של האל הכנעני בעל. על פי כתובת של סנחריב מלך אשור, מהמאה ה' לפסה"נ. נמנתה באותה תקופה בית-דגון על תחום אשקלון. במשנה היא מוזכרת בשם בית-דגון ביהודה. הצלבנים הקימו בה מצודה בשם קסטלום מדיאנום. המצודה נהרסה בשנת 1187 על ידי צלאח א-דין ונבנתה מחדש ב-1191 על ידי ריצ'רד לב-הארי.

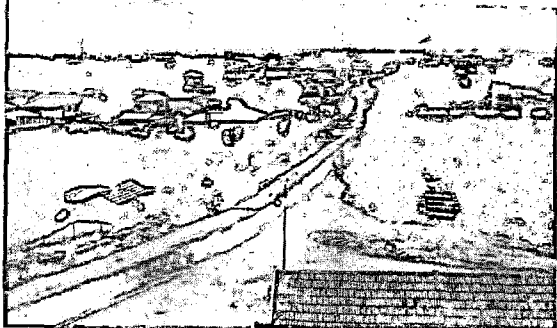
בימי מלחמת העצמאות נועד לבית-דגון תפקיד חשוב למדי. בשבתה על צומת הדרכים החשוב ביותר מדרום לת"א היה ביכולתה, בעזרתה הפעילה של אזור, לשתק לחלוטין את התחבורה היהודית לירושלים. לדרום ולנגב. דרך ה"בורמה" הראשונה שלנו הותקנה כדי לעקוף את בית-דגון. משכונת-התקווה היו מגיעים למקווה-ישראל וחולון ומשם בדרך עפר לראשון-לציון.

בית-דגון נכבשה על ידי כוחותינו לפני תקופת ההפוגה הראשונה. תושביה הערבים נטשו את כפרם וברחו, והכפר הושב מחדש ע"י יהודים.

ראשון-לציון

המושבה נוסדה ביולי 1882 ע"י בני העלייה הראשונה - בילויים ו"חובבי-ציון". שחלק מהם קיבלו הכשרה חקלאית במקווה-ישראל. ראשון-לציון היתה המושבה החקלאית הראשונה בארץ. כי פתח-תקווה היתה באותו זמן עזובה ויישובה התחדש רק באותה שנה. השם "ראשון-לציון" ניתן למקום על פי דברי ישעיהו מא.

דעת - מכללת הרצוג

ראשון לציון

כז: „ראשון לציון הנה הנם וילרשלים מבשר אתו". התלהבותם של ראשוני המתיישבים היתה גדולה. אך תנאי המקום היו קשים. חוסר הכשרתם לעבודה. חוסר ידיעות חקלאיות מספיקות והעדר אמצעים. הביאו את המתיישבים כעבור שנה עד משבר. הסכמתו של הברון רוטשילד לקבל את ראשון תחת חסותו הצילה את המושבה מסכנת הכיליון שאיימה עליה. בכספיו ניטעו כרמים והוקם יקב גדול. וכשלא נמצא שוק מספיק לתוצרת — קנה הברון את כל היין. לחלות בברון היו הרבה תוצאות שליליות: המושבה חיה בחסד תמיכות והיתה נתונה לשררת פקידות הברון. בני המושבה התקוממו למצב זה. ופרצו סכסוכים תכופים. הפקידות דיכאה את התנגדות האיכרים בכוח, והטילה עליהם התחייבויות משפילות. — למרות כל הקשיים הללו, ולמרות הבדידות ובעיית הביטחון. החזיקו ראשוני

דעת - מכללת הרצוג

המתיישים מעמד, ובמשך הזמן השתחררו בהדרגה גם מהתלות בפקידות הברון.

המושבה התבססה והתפתחה וקיבלה מעמד עיר. קיימים בה כמה מפעלים גדולים כגון בית-חרושת לבירה „נשר“, תעשיית סכיני גילוח „אוקבה“, בייח ללכני בניין „סיליקט“, בייח לקרמיקה „כד וספל“ ועוד.

הבניין העתיק ביותר בראשון הוא בית-הכנסת. שנבנה בשנת 1885 תוך הערמה על השלטונות התורכיים. לבניית בית-כנסת היה דרוש באותה תקופה רישיון מיוחד מקושטא, ורק בעזרת „בקשיש“ התקבל רישיון לבניית... מחסן. בשעת ביקור פקידים תורכיים במושבה היו מוציאים מבית-הכנסת את ספרי התורה ומכניסים במקום כלי עבודה. סביב בית-הכנסת ניבנו גם הבתים הראשונים. ברחוב בית-הכנסת, ברחוב רוטשילד, נמצאת הבאר הראשונה של ראשון. עד לחפירתה היו מובילים את המים למושבה בעגלה תומה לגמל, שכלול שעורר בזמנו התפעלות רבה בקרב הערבים השכנים. ברחוב הרצל עדיין ניצב בית הפקידות, בו התכנס הרצל בעת ביקורו בארץ בשנת 1898.

נטעים

מושב עובדים, $\frac{1}{2}$ ק"מ דרומית-מערבית מראשון-לציון. נוסד ביולי 1932 ע"י פועלים חקלאיים ותיקים מבני העלייה השנייה. יישוב בשם נטעים נזכר בתנ"ך עם גדרה: „המה היוצרים ויושבי נטעים וגדרה, עם המלך במלאכתו ישבו שם“ (דברי הימים א', ד, כג), אך מקומו טרם זוהה.

תל אכריסולטאן

התל נמצא על גדתו הדרומית של נחל שורק (נחל רובין). כ-5 ק"מ מחוף הים, ושטחו כ-10 דונמים לערך. שפך נחל שורק

דעת - מכללת הרצוג

שימש מאז ומתמיד מקום מעגן נוח למדי לספינות, ועל גדותיו היו נמליהם של היישובים הסמוכים. בימי קדם יכלו הספינות להעמיק יותר בכניסתן לתוך הנחל, אולם אופיו הביצתי והחולות הנוודים שסתמו מדי פעם את האפיק אילצו במשך הזמן את ערי הנמל לגדוד מערבה, למקום קרוב יותר לים. תופעה זו אופיינית לנמלים רבים בארץ, וניתן לראותה יפה בשפך נחל שורק.

הנמל הקדום של היישוב, מתקופת הברונזה הקדומה עד לראשית התקופה הישראלית (תקופת הברזל), היה בתל אברסולטאן. בתקופה המאוחרת יותר עבר היישוב לתל סמוך יותר לים. כ־ $\frac{1}{2}$ ק"מ מן הים, במקום שהנחל מתרחב ויוצר מעין ברכ, נמצא בתוך החולות תל בשם עזה, ועליו שרידים מן התקופה הישראלית, הפרסית וההלניסטית. על תל זה היתה עיר הנמל של יבנה החל מימי הבית הראשון ועד לתקופת החשמונאים. בסוף ימי הבית השני עבה הנמל ב־2 ק"מ דרומה יותר, לשפכו של נחל שורק לים. (ראה להלן מינת־רובין).

נבירובין (קיבוץ פלמחים)

סמוך לשפכו של נחל שורק (נחל רובין) לים עומד קבר קדוש לערבים בשם נבירובין, ומכאן שמו של חלק זה מהנחל בפי הערבים. לפי המסורת הערבית נקבר במקום זה ראובן בן יעקב, אינו, כמובן, למסורת זו כל אחיזה היסטורית. לעומת זאת, ייתכן, שכאן נקברה אישיות היסטורית אחרת, שמקום קבורתה נשתכח בינתיים. עקב קרבת המקום ליבנה, היו שסברו, שכאן מקום קבורתו של רבן גמליאל. כבר בתקופה הקדומה היו יהודים רבים מהארץ ומהתפוצות נוהגים לעלות לכאן להשתטח על קברו של רבן גמליאל, הערבים, שלא ידעו מי הוא שנקבר במקום, שיבשו לפי סברה זו את השם רבן לרובין, וקראו למקום "נבירובין". בסוף הקיץ נהגו ערבי הסביבה להתאסף על ידי הקבר לחגיגה עממית. בקיר בניין הקבר

דעת - מכללת הרצוג

ישנה כתובת ערבית מטושטשת, המספרת, שאת הבניין ציווה להקים בשנת 1436 מושלה של עזה.

בשטח נבירובין עלה להתיישבות קיבוץ פלמחים, והוא מבסס את משקו על חקלאות וים.

מינת־רובין

2 ק"מ משפכו של נחל שורק (לפני מלחמת העצמאות קראו הערבים לחלקו זה של הנחל בשם נחל רובין) לים התיכון מצויות חורבות רומאיות־ביזנטיות מכוסות חול. הערבים קראו להן מינת־רובין — נמל ראובן. בסוף התקופה ההלניסטית והרומאית היה כאן נמלה של יבנה.

בימי מרד החשמונאים, בשנת 166 לפסה"נ, ניסו תושביה היוונים של העיר למשוך במרמה את יהודי העיר לאניות ולהטביעם בים. כשהגיע שמע הדבר ליהודה המכבי, ערך פשיטה על נמלה של יבנה והעלה אותו באש: "ויפול על בני יבנה לילה וישרוף את הנמל עד אשר נראתה להבת האש בירושלים" (ספר החשמונאים ב', יב, ט).

החולות הכבירו על הקשר בין יבנה לנמלה, אולם לעומת זאת היה זה הנמל הקרוב ביותר בקו ישר לירושלים, ומכאן חשיבותו. הודות לנמל זה גדל ערכה הכלכלי והמשקי של יבנה. מסחרה פרץ והתפתח. אף "דרך הים" הבינלאומית עברה דרך יבנה והגדילה את חשיבותה.

התקופה הרומאית־ביזנטית נחשבת כתקופת פריחה לאיזור החוף בכללו. עובדה זו מצאה את ביטוייה גם בנמל של מינת רובין. בה נתגלתה ע"י צילומי־אוויר חומה הסוגרת על שטח הנמל סביב. שטח זה מגיע ל־150 דונם. חומת מינת־רובין מעידה על התפתחות הנמל בתקופה הנדונה ועל גידולו עד כדי צורך להקיפו בחומה.

נבייונים

החומה מכוסה עתה חולות נודדים. והיא נראית כסוללה ארוכה. אורכה כ־800 מטר. וגובהה 7–8 מטרים. בתכניות פיתוח שונות מובאת בחשבון האפשרות לחזור ולבנות נמל לדרום הארץ בשפכו של נחל שורק.

נבייונים

בין גבעות החול, כק"מ מהחוף, ובמרחק מה מדרום לנחל לכיש נמצא חדר בעל כיפה לבנה. גובה המקום 53 מטר מעל פני הים. הוא נראה יפה לנוסע בכביש בין יבנה לאשדוד. לפי מסורת ערבית מקומית כאן מקום קבורתו של יונה הנביא. מסופר על יונה: „ויהי דבר ה' אל יונה בן אמיני לאמור: קום לך אל נינוה העיר הגדולה וקרא עליה, כי עלתה רעתם לפני. ויקם יונה לברוח תרשישה

דעת - מכללת הרצוג

מלפני ה', וירד יפו וימצא אניה באה תרשיש ויתן שכרה וירד בה לבוא עמהם תרשישה מלפני ה' (יונה א). הערבים נהגו להראות את קברו של יונה בכמה מקומות נוספים בארץ.

יבנה

יבנה הינה מקום יישוב עתיק. היא שכנה בצד „דרך היס“, ועובדה זו זיכתה אותה בתקופות שונות בחשיבות. בתקופת המקרא בקרא המקום יבנאל, וכך הוא אף נזכר בתיאור הגבול הצפוני של נחלת שבט יהודה (יהושע טו, יא). החל מהמאה הי"ב השתלטו עליה הפלשתים. העיר נזכרת שוב בימי עזיהו מלך יהודה: „ויצא וילחם בפלשתים ויפרוץ את חומת גת ואת חומת יבנה ואת חומת אשדוד ויבנה ערים באשדוד ובפלשתים“ (דברי הימים ב', כו, ו'). בימי הבית השני הפכה יבנה לעיר הלניסטית, ושימשה בסיס לצבא היווני-הסורי. היא נזכרת פעמים אחדות בספר החשמונאים בשם ימניה. לאחר חורבן הבית התיישב ביבנה רבי יוחנן בן זכאי; הוא חידש בה את הסנהדרין, המהכו הלאומי והדתי של עם ישראל, וייסד בה ישיבה גדולה. „כרם דיבנה“, אחרי כישלון מרד בר-כוכבא עברה הסנהדרין לגליל, ויבנה הפכה שוב לעיר הלניסטית. רבים מתושביה היו שומרונים.

ערכה האסטרטגי והכלכלי בדרך לאשדוד לא ירד גם בימי הביניים. הצלבנים הקימו בה מצודה בשם יבלין. שיבוש מהשם יבנה. יבנה שימשה להם מרכז צבאי נגד אשקלון הערבית. במקום הנישא ביותר בכפר נמצא המסגד בעל מגדל הנשקף למרחקים. הוא בנוי על יסודות המצודה הצלבנית הנזכרת.

מערבה לכביש נמצא בניין בעל כיפות אחדות, ששימש בית ספר. באחד מחדריו נמצא קבר ערבי מקודש על שם אבו-חרירה (אבי החתלתולה), אחד מחבריו וממעריציו הנאמנים ביותר של מוחמד, נביא האיסלם. שקבאים רבים בארץ מיוחסים לו. הסביבה

דעת - מכללת הרצוג

פורייה, ומי תהום מתגלים בה בכל מקום בעומק מועט. הערבים התקינו כאן בארות אחדות, והמים נשאבו בעזרת אנטילות מונעות ע"י בהמות. הודות למים ולפוריות הקרקע, נמשכו רבים לכפר זה. בהתקדמותם לעבר תל-אביב הגיעו המצרים לסביבת יבנה, אולם הכוחות היהודיים הקדימו אותם, כבשו את הכפר ובלמו את התקדמות הפולשים המצרים. מכאן נסוגו המצרים דרומה עד לרצועת עזה. לאחר כיבוש הכפר התיישבו בו וסביבו מתיישבים יהודים.

אשדוד

יישוב כפרי גדול על כביש החוף בין יבנה ומגדל-אשקלון. לידו עוברת מסילת-הברזל למצרים. 3 ק"מ צפונה מהכפר חוצים הכביש והרכבת את נחל לכיש על פני גשרים הקרובים זה לזה.

אשדוד

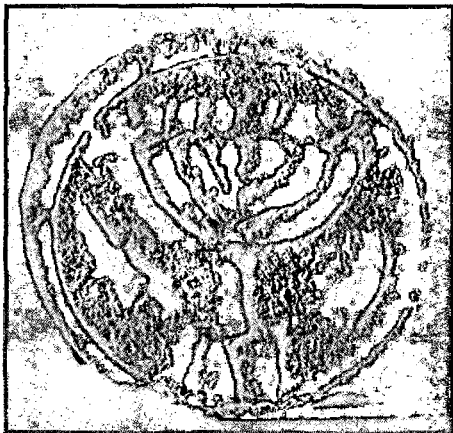
דעת - מכללת הרצוג

הכפר נמצא בגבול שטח החולות הנודדים ומשתרע גם על תל אשדוד הקדומה. כמעט ולא פסק היישוב במקום מימי קדם ועד ימינו. לפי מסורת קדומה לא הצליח יהושע להוריש את הענקים שישבו באשדוד. העיר נפלה בגורלו של שבט יהודה ולא נכבשה. סמוך לאותה תקופה השתלטו הפלשתים על החוף, ובאשדוד ישב אחד הסרנים, שליטי ממלכתם. במלחמת אפק (ראש-עין) נפל ארוד הברית בידי הפלשתים והם הביאוהו לאשדוד: „ופלשתים לקחו את ארון האלהים ויביאוהו מאבן־העזר אשדודה; ויקחו פלשתים את ארון האלהים ויביאו אותו בית־דגון, ויציגו אותו אצל דגון“ (שמואל א' ה. א"ב). על עוזיהו מלך יהודה מסופר במקרא, שפרץ את חומת אשדוד, השתלט עליה ועל רוב ערי הפלשתים ובנה במקומן ערים חדשות.

בימי נחמיה אנו מוצאים שהאשדודים כבר התבוללו בקרב תושבי הארץ האחרים, ורבים מנכבדי היהודים נשאו להם נשים אשדודיות. נחמיה התנגד בתוקף לתופעה זו. לא ייפלא איפוא שבשעה שעמד להקים מחדש את חומת ירושלים, בשנת 445 לפסה"נ, נמנו עם אויביו הרבים גם האשדודים. בתקופה ההלניסטית הפכה אשדוד, ככל ערי החוף כמעט, לעיר מיוונית.

החשמונאים צרו על העיר פעמיים והחריבו אותה. הרומאים הקימו אותה מחדש והסבו את שמה לאוזוטוס. באשדוד נמצא שריד מבית־כנסת מהמאה השנייה או השלישית לספירה. עובדה זו מעידה, שגם בתקופה מאוחרת יותר ישבו בה יהודים. 5 ק"מ מאשדוד, על חוף הים, נמצאות חורבות הנמל העתיק של העיר. הערבים קראו לחורבות אלה מינת־אל־קלע (נמל המצודה) או מינת אסדוד (נמל אשדוד).

באשדוד נתגלו שרידים קדומים שונים, ביניהם קברים, רצפת פסיפס, לוח שיש מבית־כנסת ושרידים אחרים. כ־ $\frac{1}{2}$ ק"מ מערבה לכפר נמצאות חורבות של אכסניה, — ח'אן אסדוד. צפונה לה, נמצא

משקל, עופרת יהודי מאשדוד, במרכז מנורה, לימינה שופר ולשמאלה לוג

קבר ערבי מקודש של הסולטאן איברהים אלמטכטלי. בקצה הצפוני
מזרחי של הכפר נמצא מסגד, בעל מגדל, הנראה למרחוק.
עם פרוץ מלחמת העצמאות חסמו הערבים את כביש החוף
לפני תנועה יהודית ופתחו את הדרך לפני המצרים. טור מצרי, שעלה
לאורך הים, הגיע לעזה וממנה דרך מגדל־אשקלון לאשדוד. מאשדוד
פתחו המצרים בהפגזה על סביבת באר־טוביה. עם התקדמותו של

דעת - מכללת הרצוג

צבא הגנה לישראל דרומה. כותרה אשדוד משלושת עבריה. ונוהקה בה יחידה מצרית גדולה. כניסת ההפוגה הראשונה לתקפה מנעה את השמדתה. עם חידוש הקרבות הוכה הצבא המצרי שנית. ועם תום "מבצע יואב" נסוג בחפזה מאשדוד דרך החולות עד שערי עזה. בדצמבר 1949 נושבו אשדוד וסביבתה ע"י יהודים.

מגדל-אשקלון

מגדל-אשקלון שוכנת על כביש החוף, כ־12 ק"מ מגביל מובלעת עזה. לפני מלחמת העצמאות שכנה כאן העיירה הערבית מג'דל. כדי להבדילה ממקומות אחרים בשם זה, קראו לה הערבים מג'דל-עזה או מג'דל-אשקלון. זוהי אחת הדוגמאות האופייניות לצירופים מעין אלה לגבי כפרים המופיעים בשם זה במקומות שונים בארץ. בתקופת המנדט היתה מג'דל העיירה הערבית השנייה בגודלה בעמק החוף (אחרי עזה) והיו בה כ־12,000 תושבים. עת נכבשה הארץ ע"י איברהים פחה המצרי (1831—1840) הוא פיתח בה את מלאכת האריגה, ומאז שימשה מרכז ערבי למטוויות אריג. בתקופת המנדט היו בה כ־800 אורגים.

בימי מלחמת העצמאות היתה מגדל-אשקלון אחד מהבסיסים העיקריים של הצבא המצרי בארץ. ממנה עלו לכיוון ירושלים ולכיוון ת"א. כאשר הוכה הצבא המצרי במבצע "יואב", נכבשה גם מגדל-אשקלון.

היום הנה מגדל-אשקלון יישוב עירוני פורח. זמן קצר אחרי יישובה, נפרצו גבולותיה הקודמים והוקמו בה שכונות חדשות, ובמערב העיר קמה אפרידר, המצטיינת במרכז הנאה ובכבישיה המתוכננים. ממזרח, ליד תחנת הרכבת-היוקם ע"י חברת "מקורות" בית-חרושת גדול לצינורות, שיישמשו להעברת מי הירקון לנגב. זוהי העיר הראשונה בארץ שקמה לפי תכנון. היא בנויה מתמש יחידות שונות: א) אפרידר-אשקלון — איזור מגורים ונופש;

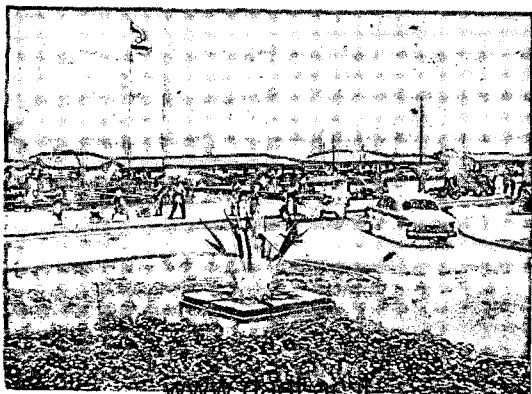
דעת - מכללת הרצוג

(ב) מגדל הישנה; (ג) בית־החרושת לצינורות, "יובל־גד"; (ד) מגדל־אשקלון החדשה, שנועדה להיות מרכז מגורים ומסחר; (ה) ברנע־אשקלון, מצפון לאפריר, המיועדת להיות שטח פיתוח לתעשייה. לפי תכנון זה יגיע מספר תושבי העיר ל־50 אלף במקום 12 אלף, והם יעסקו במלאכה ובחרושת, ומקצת בחקלאות. סביב העיר, קמו יישובים חקלאיים רבים, ומגדל־אשקלון משמשת להם מרכז.

אשקלון

שבע ערים קמו באשקלון העתיקה זו על גבי זו: העיר הכנענית, העיר הפלשתית, העיר היוונית־רומאית, העיר הביזנטית־נוצרית, העיר הערבית והעיר הצלבנית. כעת קמה העיר השביעית, והיא אשקלון הישראלית. ארוכות ורב־גונית הן תולדותיה של אשקלון. במקום זה

המרכז בשיכון אפריר באשקלון

דעת - מכללת הרצוג

במרכז: חותמת עברית מחורבות אשקלון, בה כתוב בכתב העברי הקדום: "לאבגיל אשת עשיהו", מהמאה השמינית לפני הספירה.
מימין ומשמאל, מסבעות רומאיות מאשקלון

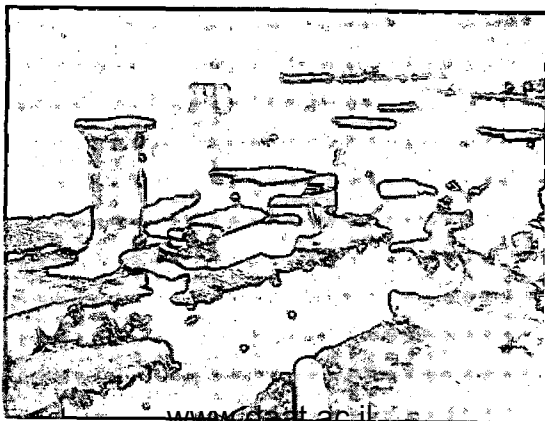
נפסקת שרשרת החולות הנמשכת לאורך חופה של ארץ-ישראל, ובזכות הפרץ בהם כמה כאן עיר נמל על שפת הים ממש, להבדיל מחברותיה הערים (רפית, עזה, אשדוד ויבנה). שכולן מרוחקות מן החוף. אין פלא, איפוא, שכבר בראשית ההתיישבות העירונית בארץ, לפני ארבעת אלפים שנה בקירוב, קם באשקלון יישוב עירוני, ושם העיר נזכר בימי גדולתה של האימפריה המצרית הקדומה בין הערים המשועבדות לפרעה מלך מצרים. אולם תקופת שלטונו של פרעה לא האריכה ימים. בחופי הארץ הופיעו במאה ה"ב לפני הספירה דמויות חדשות — פולשים מעבר לים, מזוינים בנשק ברזל ודוברים לשון זרה, "גויי הים", בני הים האיגאי, שבראשם עמד שבט הפלשתים. זמן מועט אחרי חדירתם של בני ישראל מעבר-לירדן מזרחה להרי הארץ — השתלטו על השפלה ועל עמק החוף, ואשקלון הפכה לאחת מחמש ערי פלשת הראשיות, ובה ישב סרן, שליט העיר.

מסחרה של אשקלון פרח, והמקום משך את סוחריו הים, שהתיישבו בה יישיבת קבע; חורבות אשקלון הכנענית והפלשתית עדיין קבורות ברובן מתחת לערמות שפך העיים, העצום; לא כן העיר היוונית-רומאית, זו אשקלון "העיר החפשית", היא השתרעה

דעת - מכללת הרצוג

על שטח עצום, ושרידיה הם שדה החורבות הגדול המקיף בחצי גורן עגולה את שרידי אשקלון העתיקה יותר. גם אשקלון היוונית שמרה על עצמאותה. יחסיה עם המלכים מבית החשמונאים היו תמיד טובים, והם לא נגעו בה לרעה. אף כי אדמותיה הקיפו את תחום העיר מכל עבר. אשקלון שימשה להם שטח מפגש ניטרלי עם אויביהם ההלניסטיים. בה נולד באחת המשפחות האדומיות העשירות המלך הורדוס. בזכות זאת, קישט אותה בבניינים מפוארים, אשר כמה משרידיהם נחשפו ונראים לעין. בימי פריחתה היתה אשקלון עיר פילוסופים ואנשי דת. עיר מסחר ותעשייה; גינות אשקלון נחשבו בין המקומות המשובחים לחקלאות. היין האשקלוני מצא לו מהלכים בשוקי איטליה וצרפת. בבסיליקאות שלה עסקו בסחר חיטים (תוספתא, אהלות י"ח). יריד אשקלון הגדול משך אליו סוחרים

כותרות ועמודי שיש באשקלון מהתקופה ההלניסטית-רומאית

דעת - מכללת הרצוג

ומבקרים מכל פינות הארץ, והיה קשור במעשי עבודת-הזרה ושאר מעשי עזרים; ולכן נמנעו היהודים אף להתרחץ בבתי המרחץ של עיר זו. מהימים ההם שרדו במקום עמודי שיש, כותרות מקושטות, פסלים של אלת הניצחון ושל האלה המצרית איסיס ושרידיהם אחרים.

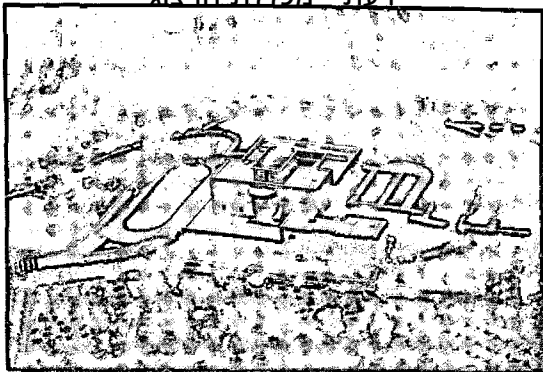
גם עדה יהודית ישבה בימים ההם באשקלון, ורבים מבניה נפלו קרבן להשתוללות ההמון המוסת בפרוץ המלחמה ברומאים. פעמיים ניסו הקנאים לגמול לעיר הנכרית על שנאתה לישראל ופעמיים נכשלו. ואולם גם לאחר חורבן הבית, עד לימי התלמוד, החזיקו היהודים מעמד במקום, אף כי באופן הלכתי נחשבה אשקלון מפרשת הדרכים שלה ועד הים, מחוץ לגבולות הארץ.

אשקלון, כעזה שכנתה, היתה מבצר עז להלניות הדועכת בארץ בימי השלטון הנוצרי. לבסוף הוכנעה. העיר הביזנטית המשיכה להתקיים כעיר נוצרית, ורק היהודים עדיין החזיקו בדתם; הכתובות היהודיות בשפה היוונית שנמצאו שם מעידות על קיום בית-כנסת במקום. מעידות על כך גם כתובות עבריות וארמיות אחרות. מסוג הכתובות המתגלות בבתי-כנסת. העיר הביזנטית נפלה בידי הערבים והמשיכה גם אז את קיומה. היא שימשה להם מבצר בימי הפלישה הצלבנית, והוסיפה לשמש בתפקיד זה עד בוא הניצחון הצלבני בשני דורות לאחר מכן. אז קמה העיר הצלבנית, שחלק מחומותיה עדיין נראות במקום.

אחרי גירוש הצלבנים החליט שליט הארץ, הסולטן הממלוכי ביברס, למנוע כל אפשרות של נחיתה מן הים בנמלי הארץ, וציוות להחריב את כל ערי החוף. גם אשקלון נפלה קרבן לשיטת "אדמה חרוכה" זו, ומאז נשארה בחורבנה עד הקמת מדינת-ישראל והקמת אשקלון החדשה.

על אשקלון החדשה — העברית — ראה בפרק הקודם על מגדל-אשקלון.

דעת - מכללת הרצוג

תחנת הנסיונות החקלאית ברחובות

רחובות

רחובות נוסדה ב־1890 על ידי בני העלייה הראשונה. איכריה שמרו על עצמאותם הכלכלית, וזאת על אף הקשיים הרבים בהם התנסו בשנים הראשונות לעלייתם. שלא כיתר המושבות הראשונות, סירבה רחובות ליהנות מתמיכתו של הברון רוטשילד, ואם כי קיימת צורת התיישבות פרטית, הנהיגה שיתוף פעולה הדוק בין התושבים לפתרון הבעיות הפנימיות. במשך הזמן עברו איכרי רחובות ממשק פלחה למטעים. בעיקר התמסרו לפיתוח כרמי־גפן ואחר מכן פרדסים. החל משנות השלושים התחילה רחובות לפתח גם מפעלי תעשייה ומלאכה.

דעת - מכללת הרצוג

מקום מיוחד ברחובות קנתה לעצמה תחנת הנסיונות, המסייעת לפעולת ההתיישבות בארץ בהדרכה חקלאית-מדעית. התחנה עורכת קורסים מקצועיים ומחקרים ומשמשת גם מכון למדע החקלאות ליד האוניברסיטה בירושלים. ליד התחנה נמצא „מכון-יצמן“, שהוקם בזימתו של הנשיא הראשון של המדינה, ובו נערכות עבודות מחקר בשטח התעשייה.

רחובות מונה עתה 12.000 תושבים, ולאחר הקמת המדינה זכתה למעמד עיר. במרכזה עובר הכביש לדרום ולנגב, וצפונית-מערבית לה עובר קו מסילת-הברזל למגדל-אשקלון.

השם רחובות הוא תנכי. על יצחק אבינו מסופר במקרא, שחפר מחדש את בארות אברהם אבינו, שסתמו הפלשתים, ויקרא להן שמות כשמות אשר קרא להן אביו. (בר' כו, יח); „ויעתק משם ויחפר באר אחרת ולא רכו עליה, ויקרא-שמה רחובות ויאמר: כי עתה תרחיב ה' לנו ופרינו בארץ“ (בראשית כו, כב). רחובות מתקופת האבות היתה בנגב, מדרום לבאר-שבע; המתישבים הראשונים של רחובות בחרו בשם זה כדי לסמל את תקוותם לעתיד.

לא ברור, אם היה כתקופת המקרא יישובי במקומה של רחובות כיום. הסביבה היתה בתחום נחלתו של שבט יהודה, בגבול נחלת הפלשתים, על פני האזור, במקביל למסילת-הברזל של ימינו, עברה הדרך הבינלאומית העתיקה, ממצרים לבבל, הידועה בתנ"ך בשם „דרך-הים“. בימי קדם המתה דרך זו מתנועה, בעיקר משיירות מסחר, ועל כן היה אזור זה מפותח ובעל יישוב צפוף.

אחרי חורבן ירושלים, בשנת 70 לספירה, הפכה יבנה, הסמוכה לתחובות, למרכז הרוחני של היהדות, ואז הוקמו עיירות עבריות רבות בסביבה.

אדמת רחובות נקראה קודם בפי הערבים בשם דיראן; וייתכן כי נשתמר בשם זה זכר לדורון, עיירה מהמאה השנייה לספירה.

דעת - מכללת הרצוג

לפי המסופר בתלמוד היתה דורון ידועה בפוריותה ופירותיה
המשובחים.

קדרון (קטרה)

הכפר הנטוש קטרה, ליד גדרה, שוכן במקומה של עיר בנחלתו
של שבט יהודה. השם קטרה אינו אלא שיבוש מהשם העתיק גדרת
יישוב זה היה ידוע בימי המקרא כבית יוצר ממלכתי לכלי-חרס:
כדים, קדרות, קערות גדולות וסירים. עושי המלאכה הועסקו מטעם
המלך וקיבלו את שכרם מקופתו. מקום זה נתפרסם גם בתקופה
החשמונאית. כשסרב שמעון, אחרון האחים החשמונאים, למסור
לידי היוונים-הסורים את יפו, גזר וירושלים, כדרישתם, הופיע
הצבא היווני-סורי בעמק החוף בסיקודו של קנריביוס וכבש את
יבנה; הוא ערך הרג בתושביה היהודים ומקצתם הוליך לשבי.

דורון, מבט מהכפר הנטוש קטרה לצד מזרח

דעת - מכללת הרצוג

אחר מכן ביצר את קדרון — היא קטרה — והעמיד משמרות פרשים במבואות הרי יהודה. שמעון לא גרע מגיסות האויב. ספר החשמונאים מספר לנו כיצד קרא אליו את שני בניו — יהודה ויוחנן — ואמר להם: „אני ואחי ובית אבי נלחמנו מלחמות ישראל למן ימי הנעורים ועד היום הזה, ויצלח בידינו להושיע את ישראל פעמים רבות; ועתה זקנתי, ואתם בחדש שמים, רכים אתם בשנים, היו תחתי ותחת אחי ויצאתם ונלחמתם בעד עמנו, ואלוהי השמים יהיה עזר לכם“.

כנגד תיל הרגלים והפרשים העצום של האויב ריכוזו בני שמעון כ-20.000 חיילים בלתי סדירים, והביסו את הסורים-היוונים. 2.000 הרוגים השאיר האויב בשדה הקרב. בשעת הקרב נפצע גם יהודה בן שמעון. שעה שרדף אחרי האויב הנס עד קדרון ועד למגדלים אשר בשדות אשדוד.

על שם היישוב העתיק קדרון הוקם באדמותיה של קטרה יישוב חדש.

גדרה

גדרה נקראת על שם יישוב עברי מימי השופטים וראשית המלוכה. היא נוסדה ע"י הבילויים, ובמשך זמן רב היתה היישוב העברי הדרומי ביותר בארץ.

המתיישבים הראשונים הקימו את המושבה בסביבה מבודדת ועוינת. תנאי המקום היו קשים מאד. הדרכים היו משובשות ומים היה הכרח להביא בעגלות מרחקים, או להשתמש במי בורות מזהמים של הערבים, ובמי השטפונות הזורמים בחורף בנחל שורק. במשך תקופה ארוכה לא התירו להם השלטונות התורכים לבנות בתי קבע והם נאלצו להתגורר בבתי חומר קטנים. בזמן הראשון אף גרו בדוחק רב במערה.

למרות כל התלאות עמדו המתיישבים במבחן, ואם כי היו

דעת - מכללת הרצוג

גדרה

להם גם אחר מכן שנים רבות ללא התפתחות, זכו לאחר הקמת המדינה להתרחבות ניכרת, וכיום חיים בגדרה למעלה מ־1000 נפש. היא ידועה באקלימה המבריא, הטוב במיוחד לחולי ריאות. גדרה העתיקה שכנה במקומו של הכפר הנטוש קטרה.

מוזכרת־בתיא (עקרון)

מוזכרת־בתיא שוכנת על אחד מאפיקי הצפוניים של נחל שורק. היא נוסדה ב־1883 ע"י הברון רוטשילד ונקראה על שם אמו. היתה זו המושבה הראשונה שנוסדה על ידו ולכן טרח במיוחד שמתיישבית יהיו בעלי ניסיון חקלאי כל שהוא, ואמנם היו מתיישבי מוזכרת־בתיא איכרים יהודים מרוסיה שעלו לארץ. כדרך כל מושבות הברון לא התפתחה מוזכרת־בתיא במהירות המקוה. משק מושבות אלה

דעת - מכללת הרצוג

היה חד-גוני, בעיקר פלחה, ובשנות בצורת או משבר הן היו הראשונות להיפגע, והאיכר שאיבד את מקור מחייתו, היה מחסל את משקו ועובר למקום אחר. קרה גם שהאדמה חזרה ונפלה לידי ערבים. מניסיון זה למדו היישובים שקמו בתקופה מאוחרת יותר. מלכתחילה הם הקימו משק מעורב. והיה אם נפגע אחד הענפים, קיימו הענפים האחרים את המשק ומנעו את חורבנו; ואילו הקמת היישובים על אדמת הק"ל מנעה את אפשרות מכירתה לערבים. תנאים יסודיים אלה הביאו בעקבותיהם להתפתחות מהירה במשקים ובמושבים החדשים.

לאי-התפתחותה של מזכרת-בתיא גרמו גם סליבות מקומיות. מיום היווסדה סבלה מחוסר מים ומחוסר דרכי חיבור. רק לאחר הקמת המדינה, עם גילוי מים רבים בסביבה ועם סלילת כביש, נוצרו תנאים נוחים להתפתחותה. המושבה פרצה את גבולותיה הצרים הקודמים. התרחבה והתפתחה.

תקופה ארוכה קראו למזכרת-בתיא בשם עקרון. לאחר הקמת המדינה הוסב השם ליישוב הסמוך (עקיר). ומזכרת-בתיא חזרה לשמה המקורי. עקרון (החדשה) הושבה יהודים לאחר שנכבשה בדצמבר 1948. כיבושה ע"י כוחות צה"ל הבטיח את הדרך לחולדה, וממנה לירושלים.

חולדה החדשה

חולדה החדשה נוסדה ב־1930. מטעמי ביטחון יוקמה על גבעה מחוץ לשטח העיר. מקום נכבד במשק ממלאים מטעי הזית, ולשם הפקת השמן הוקם בקבוצה בית-בד מיוחד. היישוב החל להתפתח רק לאחר הנחת צינור המים לירושלים. לפני כן היתה חולדה החדשה במשך תקופה ממושכת נקודה בודדת כמזרח השפלה. בשנת תרצ"ט (1939) הוחקפה פעמים רבות ע"י מרצחים ערבים ואחרים מחבריה, נפלו בהגנתה ובהגנת הדרכים המוליכות אליה.

דעת - מכללת הרצוג

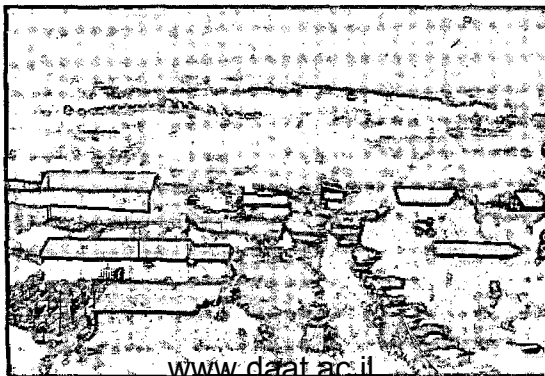
בימות גשמים היתה בדרך כלל מנותקת, עקב העדר כביש, ולעתים נאלצו לספק לה מזון ורפואות בדרך האוויר.

במלחמת העצמאות שימשה חולדה נקודת מפתח בדרך לירושלים. הבסיס שלנו ב"מבצע נחשון" – המבצע הגדול הראשון של צה"ל – היה בחולדה, וממנה יצאו השיירות הגדולות לירושלים, ממנה אף יצאו כוחותינו לכיבוש הכפרים המתנכלים לתחבורה ומפלסי נתיב הגבורה לירושלים. "דרך בורמה" ו"כביש הגבורה" עוברים בסמוך לה.

יער הרצל (ע"י חולדה)

ביזמתו של ד"ר רופין הוקמה בשנת 1908 חוות הכשרה לפועלים חקלאיים, והוחל בנטיעת יער עצי זית לזכרו של הרצל. זוהי תחילתו של "יער הרצל", והוא הוותיק ביערות הקה"ל. יער

חולדה ויער הרצל

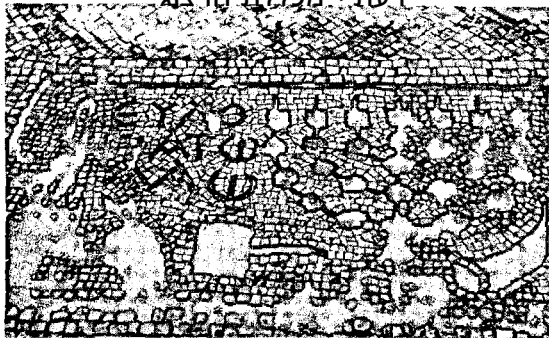
דעת - מכללת הרצוג

נוסף בשם זה ניטע ע"י בן-שמן. תלאות רבות עברו על המקום בגלל ריחוקו ממרכזי היישוב ובגלל חוסר מים. יישוב קטן בשם חולדה היה קיים במקום עד מאורעות תרפ"ט (1929). והוא נעזב לאחר שהתגונן בגבורה מפני המון ערבי והדף את ההתקפה שנערכה עליו. בהגנת חולדה נפל מפקד המקום צ'יזיק. כעבור שנה הוקמה חולדה החדשה על גבעה סמוכה. כ־2½ ק"מ צפונית-מזרחית מהבית הישן. בגבולו המערבי של היער. כ־200 מ' מכביש ירושלים, נמצא קבר אחים של חללי מלחמת העצמאות.

משמר־דוד

משמר־דוד נמצאת בצד הכביש לירושלים. ע"י הצטלבות כביש הגבורה עם כביש מסמיה — לטרון. לפני כן שכנה במקום זה חולדה הערבית. השם "חולדה" נושא, כנראה, בחובו זכר לשם עברי עתיק, ואמנם, כבר היה המקום מיושב בתקופות קדומות. אלא שלא נמצאו סמוכין לשם בספרות העתיקה. וחולדה נזכרת לראשונה רק ברשימה מהתקופה הביזנטית. המתארת את המקומות הנוצריים בארץ. לפי מסורת ערבית מקומית נקרא הכפר על שם חאלד, מיוצאי חאלד בן ואליד, מכובשיה הערביים של הארץ. חולדה נזכרת גם בתעודה זלבנית מהמאה ה־12. בצורת הולדרס. וכן בספרו של ההיסטוריון הערבי מוג'יר א־דין. מהמאה ה־17. בתיאור מלחמתם של הבדווים. יושבי החבל, בג'מבולט. מושל ירושלים.

בקיץ 1948, עת נכבש הכפר בזמן פריצת הדרך לירושלים, ברחו תושביו הקודמים. והמקום נושב יהודים. היישוב החדש נקרא "משמר־דוד". על שמו של הקולונל דוד מרכוס. שתכנן את פריצת הדרך לירושלים ונפל בעת המבצע. בין משמר־דוד לכביש הגבורה הוקמה מצבת אבן גבוהה. הנשקפת למרחקים, לזכר הלוחמים וסיללי גתיבות הגבורה לירושלים.

קטע מרצפת מוזאיקה של בית-כנסת עתיק, שנחשף ליד חולדה

צריפין

צריפין נמצאת 4 ק"מ מערבה לרמלה, בצד הכביש מת"א. לפני מלחמת העצמאות שכן במקום זה כפר ערבי בשם סרפנד אלי-עמר, כלומר סרפנד הבנויה. וזאת כדי להבדילה מהכפרים האחרים בשם זה. השם סרפנד הוא, כנראה, שיבוש מהשם העתיק צריפין, שמו של יישוב בתחום לוד בימי בית-שני ובתקופה הרומאית-ביזנטית. הכפר שכן בין גינות והתפרסם בפוריותו. אדמותיו השתרעו על שטחים גדולים, עד צפריה ובית-דגון של ימינו. בתלמוד מסופרת אגדה על העומר שהובא פעם מגינות צריפין: בימי מלחמת האחים הורקנוס ואריסטובלוס (70 לפסג"נ) הושחתו שדות התבואה בסביבות ירושלים, עד שלא נמצאו שעורים להקרכת העומר בבית-המקדש; והנה הופיע לפני הכוהנים חרש-אילם והרים את ידו האחת כלפי

דעת - מכללת הרצוג

הגנות ואח ידו השנייה כלפי צריפין. קם רבי פתחיה ושאל: היש מקום בארץ ששמו גגות צריפין או צריפין גגות? חקרו ומצאו, כי אמנם יש מקום כזה, וכי הוא מצטיין בפוריותו. הביאו משם את העומר. לפי עדות נוסחאות אחרות, המדובר הוא בגגות צריפין, ולא בגגות צריפין.

בימי הביניים היתה בצריפין קהילה שומרונית, שהתקיימה עד המאה ה־י"ז. השומרונים קראו ליישוב צריפיה או צרפת. נשתמרו מאותה תקופה ספרי תורה שומרונים עתיקים; האחד מהמאה ה־י"ב והשני מהמאה ה־י"ד.

לאחר כיבוש הארץ ע"י האנגלים, בסוף 1917, היקמו בסביבות צריפין מחנות הצבא הבריטי. מהם נשלחו הגדודים הבריטיים, ובניהם שני הגדודים העבריים, לכיבוש צפון הארץ ועבר־הירדן המזרחי. לאחר שביטח־הנשק, בסתו 1918, התחילו החיילים היהודים להשתחרר, מהנשארים ומהמתנדבים מבני הארץ נוסד ב־1919 גדוד שלישי, הגדוד הראשון ליהודה, בפקודו של הקולונל היהודי מרגולין. הגדוד חנה בצריפין, ובפרוץ המאורעות, במאי 1921, יצאה על דעת עצמה פלוגה מהגדוד לעזרת יהודי תל־אביב. מקרה זה החיש את חיסולו של הגדוד העברי. בתקופת מלחמת־העולם השנייה היתה שוב צריפין מרכז חשוב לצבא הבריטי. בצאת האנגלים מהארץ מסרו את מחנה צריפין לידי הכוחות הערביים. ב־19 במאי הסתערו כוחותינו על המחנה וכבשוהו. מאז הוא משמש מחנה צבאי של צה"ל. הכפר צריפין מיושב עתה יהודים ושמו המקורי נקרא עליו.

רמלה

רמלה משתרעת משני צדי הכביש הראשי ת"א־ירושלים. היא נוסדה בשנת 716 לספירה ע"י הכליף סולימאן מבית אומיה. והיא העיר היחידה בארץ שנוסדה ע"י הערבים. כיוון שנבנתה בשטח חולות, קראו לה בוגיה "רמלה" (רמל — בערבית חול). בתקופה

דעת - מכללת הרצוג

הערבית הקדומה, בעיקר בימי שלטון בית אומיה, שורר שקט יחסי בארץ ועדיין נמשכו בה במידת מה חיים כלכליים סדירים. רמלה התפתחה אז במהירות, עד שהפכה לתקופת זמן מסוימת למרכז השלטון הערבי בארץ. ועלתה בגודלה ובעושרה על ירושלים. אחד הגורמים להתפתחותה היה כנראה מקומה הגיאוגרפי, ישיבתה על אחד מצומתי הדרכים העיקריים בארץ, בו נפגשו הדרכים היורדות מהרי ירושלים ובית-אל עם „דרך החוף“ ממצרים לארצות השרת והחיידקל. גם כיום הוא צומת דרכים חשוב ונפגשים בו כביש תל-אביב — ירושלים; כביש לוד — חיפה — פתח-תקווה, כביש בילו לדרום ומסילת-הברזל לירושלים.

מראשיתה היתה בה קהילה יהודית גדולה, וכן קהילה שומרונית וקהילה קראית. פעמיים, בשנת 1033 ובשנת 1071, סבלה מרעידות אדמה. ברעש הראשון היו בעיר אבדות רבות וכשליש ממנה נהרס.

רחוב ברסלה

דעת - מכללת הרצוג

אף ברעש השני נפגעה העיר קשה, אלא שהפעם לא היו בה אבדות
בנפש. עם הכיבוש הצלבני נהרס המרכז היהודי ברמלה. כשם
שנהרסו מרכזי היהודים בכל הערים שנכבשו ע"י הצלבנים.
בתקופה הצלבנית היתה רמלה מבוצרת יפה, וישב בה פאדל תקיף,
שמשל במחוז כולו. עם כיבושה של הארץ ע"י הממלוכים תורת
רמלה להיות מרכז מסחרי חשוב של הארץ ושל הארצות השכנות.
תחנה בדרכי המסחר העולמי של אותה תקופה. גם היהודים מילאו
בה תפקיד, בעיקר כסוחרים וכמתווכים, דוברי שפות נכריות.
מתקופה זו נשתייר המגדל הידוע של העיר ומסגד גדול שנבנה במאה
הי"ד לספירה. ירידתה של רמלה החלה רק בראשית השלטון התורכי.
בתקופה החדשה היו ברמלה יהודים מעטים. גרמו לכך ההסתה
הלאומנית הערבית, ובעיקר התפתחות קשרי התחבורה אשר קירבו
את ירושלים למרכז שהלך והתפתח ביפו, ואח"כ בת"א. הנוסע מיפו
לירושלים לא היה חייב עוד להתעכב ברמלה כדי לפוש מעמל הדרך.
אף כדי ללון בתוכה. אחרי מלחמת העולם הראשונה הקימו הבריטים
ע"י רמלה מחנה לחיל-האוויר, והיו קשורות בה גם היחידות השונות
אשר חנו במחנה צריפין. הודות לכך התפתחה העיר במהירות
ועברה בימי המנדט הבריטי מיישוב חקלאי בעיקרו ליישוב עירוני.
אמנם החקלאות הוסיפה למלא בה תפקיד חשוב. אך תושביה עסקו
גם במסחר, במלאכה ובתעשייה זעירה. עד למאורעות 1936 חיו
בה גם כמה משפחות יהודיות.

במלחמת העצמאות נכנעה רמלה ללא קרב. אחרי כיבושה של
לוח הגיע תורה. מרבית תושביה הקודמים — 16.000 במספר,
רובם מוסלמים ומיעוטם נוצרים — נספחו בזרם הפליטים ונטשו
את עירם. העיר נושבה מחדש וזכתה לתקופת פריחה והתפתחות
חדשה.

בעיר כמה אתרים ושרידים עתיקים: המגדל שהוזכר תחילה,
המסגד הערבי מימי הביניים, שהנו למעשה כנסייה נוצרית צלבנית

דעת - מכללת הרצוג

מגדל ממלוקי סהמאה הי"ד
ברמלה

www.daat.ac.il

דעת - מכללת הרצוג

שהמוסלמים הפכו למסגד. המסגד מהמאה הי"ד, שתי בריכות מים תת-קרקעיות עתיקות ושרידים אחרים.

גזר

קבוצת גזר נמצאת כ־1½ ק"מ מדרום לכביש רמלה – משמר איילון – לטרון. הקבוצה נוסדה במרס 1945 על אדמה שנרכשה תחילה ע"י אגודת "המכבים הקדמונים" מאנגליה לשם הקמת יישוב בסביבות מודיעין ואמאוס. בראשית מלחמת העצמאות, בשעה שאי אפשר היה לעבור דרך רמלה, עשו השיירות לירושלים את דרכן מרחובות דרך גזר ונעו. בקרבות הגדולים סביב לטרון שימשה גזר גקודה קדמית. במשך כמה שעות היתה כבושה ע"י הלגיון הערבי ושחררה בו ביום בהתקפת נגד.

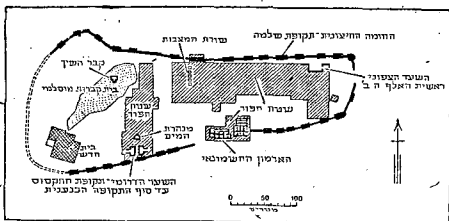
תל גזר העתיקה שוכן כ־3 ק"מ מדרום לקבוצה

תל-גזר

תל-גזר שוכן כ־3 ק"מ דרומה לקבוצת גזר, בקצה הגבעות המערביות של השפלה. הוא מתנשא על גבעה רמה ומבוצרת בדרך הטבע ומשקיף על מישורים נרחבים סביב. על ידו עברה בימי קדם דרך הרוחב שחיברה את הדרך הבינלאומית של החוף עם דרך האורך שעברה על במת ההר; על כן נודעה לגזר חשיבות צבאית רבה. ומקדמת דנא שימשה מבצר חשוב בדרך העתיקה מהשפלה להרי יהודה. ועיר מפתח לעמק איילון. גם בימינו עוברות לרגלי התל הדרכים המובילות לעמק איילון ולירושלים.

בזמן החפירות בתל הוברר, שהמקום היה מיושב החל מהתקופה הכלקוליתית (האלף ה"ד' לפסה"נ). בתקופה הכנענית היתה העיר מבוצרת יפה ומוקפת חומות עבות. מחוזקות במגדלים. כדי להבטיח מים לעיר בימי מצור, בשעה שלא היתה גישה למעיין הנובע

דעת - מכללת הרצוג

תכנית ביצורי גור לפי חפירותיו של מקליסטר

לרגלי התל. חצבו תושבי גור נקבה בסלע. והיו יורדים בה כאין מפריע למעיין. נקבות מעין אלה נמצאו גם בירושלים. בלכיש, במגידו ובמקומות אחרים. עבודת החציבה בנקבת גור נעשתה ככלי צור. אף על פי כן עשויה הנקבה באומנות רבה, ומסתבר, שכבר באלף ה-ב' לפסה"נ היו תושבי גור בעלי רמת התפתחות גבוהה.

גור נזכרת בתעודות קדומות שונות, ובעיקר במכתבי אל-עמרנה מהמאה ה-14 לפסה"נ. על פי התכתבותם של מלכי גור הכנענית עם פרעה, הרינו מקבלים תמונה ברורה על המצב בעיר באותה תקופה.

כשהחלה התנהלות בני ישראל בארץ היכה יהושע את חמשת מלכי האמורי בעמק איילון וכבש את המבצרים המגינים על המעבר מן השפלה להר. נכבשו אז עזקה, מקדה, לבנה ולכיש. גור לא הסתבכה במלחמה זו ולא נפגעה. אולם מחשש לבאות החיש מלך גור עזרה למלך לכיש. והוכה ע"י יהושע: „ויתן ה' את לכיש ביד ישראל וילכדה ביום השני, ויכה לפי חרב ואת כל הנפש אשר בה.

דעת - מכללת הרצוג

ככל אשר עשה ללבנת. אז עלה הורם מלך גזר לעזור את לכיש, ויכהו יהושע ואת עמו עד בלתי השאיר לו שריד" (יהושע י, לב"ג). את גזר עצמה לא לכד יהושע, והיא נשארה עיר כנענית בצורה במשך כ־200 שנים נוספות.

עם תלוקת הארץ לשבטים נפלה העיר בחלקו של שבט אפרים, אך הודות לכיצוריה החזקים לא הצליחו בני אפרים לכבשה. ואפילו לאחר שגברה ידם הסתפקו בגביית מס: "ולא הורישו את הכנעני היושב בגזר. וישב הכנעני בקרב אפרים עד היום הזה ויהי למס עובד" (יהושע טז, י). גזר לא נכבשה אף כימי דוד, גם כשהגדיל דוד את שטח ממלכתו והשתלט על כל העמים השכנים, לא הצליח לשבור את כוחה של גזר. ורק בימי שלמה סופחה למלכותו: "פרעת-מלך מצרים עלה וילכוד את גזר וישרפה באש ואת הכנעני היושב בעיר הרג, ויתנה שילוחים לבתו אשת שלמה. ויבן שלמה את גזר ואת בית-חרון תחתון" (מלכים א' ט, טז—יז). מאז שימשה גזר מבצר ישראלי במבואות המערביים של עמק איילון.

בחפירות גזר נתגלו מערות קברים, מקדשים, מזבחות והרבה ממצאים אחרים. המלמדים אותנו על אופיים ומנהגיהם של תושבי גזר בתקופות שונות. על פולחנותיהם, על מנהגי קבורתם ועל קשרי המסחר והתרבות שלהם עם עמים שונים. וארצות שכנות. הממצא החשוב ביותר בחפירות אלה הנו הלוח החקלאי העברי, כנראה מהמאה ה־י לפסה"נ. היינו סמוך לבניינה של גזר ע"י שלמה. עדות נוספת ליישוב העברי בגזר בתקופת בית-ראשון הם המשקלות, ועליהם השמות העבריים הידועים מהתנ"ך: "נצף, פים, בקע" תגלת-פלאסר מלך אשור, שנקרא לעזרה ע"י אחז מלך יהודה נגד רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל, כבש את גזר והנציח את ניצחוננו זה בתבליט שנקבע בקיר ארמונו באשור. התבליט מתאר את חומותיה הגבוהות ואת מגדליה החזקים של העיר לפי סברה אחרת מתאר התבליט כיבוש עיר בשם גזר או גזרו בסורית.

דעת - מכללת הרצוג

בריכת מים חצובה ומטוהת בגזר מהתקופה החשמונאית

מראשית ימי הבית השני נמצאו בגזר ידיות כלי חרס טבועות בחותמת "יהד" (יהודה) ו"רושלים", מימי פחוות יהודה אחר שיבת ציון.

אשדודים מתיוונים השתקעו בימי בית שני בגזר והפכו לעיר נכרית. מבצר ומעוז לצבא הסוריווני ששלט בארץ לפני מרד החשמונאים. שמעון המכבי לכד אותה לאחר מצור ממושך, ותושביה, שעזרו לבכחידס היווני במלחמותיו נגד החשמונאים, ידעו כי קרב קצם, והתחננו לפני שמעון: "אל תעש לנו כרשעתנו כי אם כחסדך". שמעון גירש אותם מן העיר, טיהר אותה מאלילים והושיב יהודים בתוכה: "הוא גם ביצר אותה ויבן לו בית שם" (חשמונאים א', יג, מג). את יוחנן בנו, שר הצבא, הושיב בגזר כדי לשמור את הדרך. בחפירות גזר נתגלו שרידי הארמון שנבנה ע"י שמעון.

חשיבותן הצבאית של גזר וסביבתה במבואות עמק איילון לא ססקה גם בימי הביניים, והצלבנים הקימו במקום זה מצודה חזקה בשם מונט ג'וזט (הר גזר). על ידה התחולל בשנת 1177 קרב בין

דעת - מכללת הרצוג

הצלבנים למוסלמים. בו ניצח בלדווין ה"ב מלך ירושלים. את צלאח א־דין. בשנת 1191 חזר צלאח א־דין וכבש את גזר, ובה קבע את מפקדתו הראשית.

אף כימי מלחמת העצמאות שימש התל משלט חשוב בשעת הקרבות על הדרך לירושלים.

משמר־איילון

משמר־איילון שוכנת כ־10 ק"מ דרומית־מזרחית לרמלה וכ־5 ק"מ צפונית מערבית ללטרון. על הכביש הראשי שהוליד לפני מלחמת העצמאות מיפו לירושלים. הכפר בנוי על גבעה וממנה פרוש עמק איילון כעל כף היד. נראים יפה מחנה לטרון ההרוס. המשטרה השוכנת בקרבת הצומת לרמאללה ומנזר השתקנים. מזרחה מן המנזר נראות על גבעה סמוכה חורבות שעלבים. בצפון־מזרח. בתוך ההרים, נמצא מעלה כית־חורון. במזרח נראות סביבות שואבה. נווה־אילן ומעלה־החמישה.

הכפר נכבש בזמן הקרבות סביב לטרון ונושב יהודים ביוני 1949, בנחל איילון (מוצררה) הסמוך גבנה לאחרונה סכר גדול לעצירת מי הגשמים הרבים הזורמים בו בחורף.

קיבוץ נחשון ו"מבצע נחשון"

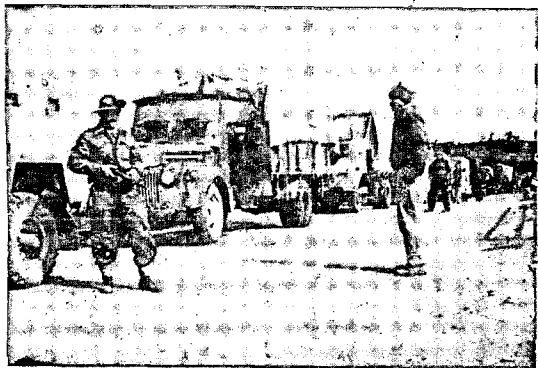
כ־3 ק"מ ממערב ללטרון שוכן קיבוץ נחשון. שם זה ניתן לו לזכר "מבצע נחשון" לפתיחת הדרך לירושלים.

בדצמבר 1947 הפכה הדרך לעיר לאחת מנקודות המוקד של התקפות הערבים. אשר קיוו לנתק את הדרך לירושלים ולהכניעה ברצח. את הקשר עם ירושלים היו מקיימים אוטובוסים משוריינים ושיירות מכוניות־משא. ששימשו מטרה מתמדת להתקפות ערביות. השיירות מירושלים היו עושות תחילה את דרכן בכביש הראשי

דעת - מכללת הרצוג

עד לטרון. מאחר שרמלה היתה סגורה בפניהן, המשיכו את דרכן בדרכי עפר שונות, דרך גזר וחולדה. מצב זה נמשך עד סוף מרס. בינתיים הלכו התקפות הערביים וגברו, והוברר שאת הדרך לירושלים יש להבטיח ע"י כיבוש הכפרים הערביים והמשלטים משני צדי הדרך. "מבצע נחשון" היה המבצע הגדול הראשון שלנו, והוא נועד לפרוץ את הדרך לירושלים ולהבטיחה. 1500 אנשים רוכזו לביצוע הפעולה — מספר שלא הורגלנו לו עד אז — רובם מגדודי הפלמ"ח וההתקפה החלה משני הכיוונים בבת אחת. מצד קרית-ענבים לעבר הקסטל, ומצד חולדה לעבר לטרון. הערבים הועיקו כוחות רבים מלוד ומרמלה, וביניהם גם עיראקים, והטילו כוחות רבים למערכה. במהיר אבדות כבדות הצליחו לבלום את התקפתנו. כוחותינו נסוגו לחולדה, אך חולדה הערבית נעזבה באותו לילה ע"י תושביה מפתח פעולת תגמול. ב"ל לאפריל נכבשו חולדה הערבית ודיר-מוחסי.

ליחי שיירות לירושלים

דעת - מכללת הרצוג

החולשות על קטע הכביש בין חולדה ללטרון. בפעולות אלה נכבשו גם סיידון, בין חולדה לגזר, ומנצורת, בין עקרון לחולדה. ככיבוש הובטח קטע הדרך ממערב לשערה-הגיא. המערכה המכרעת נערכה אחר מכן על הקסטל. שנכבש אחרי קרב קשה (ראה הקסטל). "מבצע נחשון" הסתיים בראשית אפריל בכיבוש הכפרים והמשלטים כהרים עד שערה-הגיא. אף הובטח מעבר השיירות לירושלים. ב־13 לאפריל הגיעה לירושלים שיירה בת 170 מכוניות. שהשתרעה לאורך 10 ק"מ. לאורך כל הדרך לא נורתה עליה אף יריה אחת. האספקה שהגיעה בדרך זו לירושלים חידשה בה את המלאי לקראת ימי המצור. החדשים שהחלו בחודש מאי.

קיבוץ נחשון הוא עתה יישוב ספר מול מובלעת לטרון. הוא משקיף על עמק איילון, ומרחוק על גוש הרי ירושלים ורמאללה.

דרך בורמה ופכיבותיה

קיבוץ הראל שוכן כ־3½ ק"מ מדרום-מערב ללטרון. בצד כביש ת"א-ירושלים. ק"מ אחד מדרום-מזרח לו נמצאת גבעה בשם ח'רבת אל-פול, ובה יסודות בניינים עתיקים. חדרי דירה תח-קרקעיים, בורות. מערות ושרידים של כנסייה קטנה. לפני יסודה של הראל היה במקום כפר נטוש, בשם בית-ג'יז. על הגבעה הנזכרת נבנה בית הספר של הכפר.

קרבנו של הכפר ללטרון קבעה את חשיבותו הצבאית. בימי מבצע נחשון נערכו פעולות חבלה ועונשין בכל כפרי הסביבה ובליל ה־13 לאפריל הצליחה יחידת חבלנים לחדור גם לתוך בית-ג'יז ולפיצץ את הבית המרכזי של הכפר. הכפר עצמו נכבש ע"י כוחותינו רק בסוף מאי 1948. ימים מספר אחרי כן נפלה גם בית-סוסין הסמוכה. שבמקומה הוקם אחרי כן מושב העובדים תעות.

לאחר שנכשלה התקפתנו בלטרון סייעה לנו החזקתנו בשני כפרים אלה, תוך עיקופה של לטרון מדרום, להגיע לשערה-הגיא.

דרך בורמה

וממנו לירושלים. המרחק משערהגיא לבית-סוסין הוא בקו אוויר 4 ק"מ בלבד, אולם בשבילים הצרים מדיר-מוחסין (נחשונים), דרך בית-ג'יו ובית-סוסין ארכה הדרך הרבה יותר. 2 הק"מ שלפני שערהגיא היו הקטע הקשה ביותר בדרך. תחילה נעו האנשים ברגל ובג'יפים. את המטען — נשק ומצרכים חיוניים — שנועד לירושלים, היו נושאים ממכונות למכונות במורד התלול על גבם, דלק היו מעבירים בצינור. מיוחד שהותקן לצורך זה ממיכל של מכונת שעמדה במעלה ההר למיכל של מכונת שעמדה במורד. אחר מכן התחילו להעביר את המכונות הכבדות בעזרת טרקטורים, עד

דעת - מכללת הרצוג

שהתגבר חיל ההנדסה גם על קטע זה וסלל דרך לכל מכונית. עם התחלת ההפוגה נודע לעולם על „דרך בורמה“ יהודית שהצילה את ירושלים המנותקת.

גמזו

כ" 5½ ק"מ מדרום-מזרח ללוד וכ" 1½ ק"מ ממזרח לכפר דניאל נמצא כפר גמזו. דרכי עפר מוליכות מהכפר לכביש רמלה-לטרון, למודיעין, ללוד, לרמלה ולכביש רמלה-לוד. בצד דרך העפר ללוד אנו פוגשים בבריכה קטנה וכן במערה ששימשה לפנים משכן לנזירים נוצרים; נשארו בה גם שרידים מהתקופה הצלבנית. בכפר עצמו ישנם כאר ובורות מים עתיקים.

מקום היישוב הוא עתיק. יישוב בשם גמזו כבר נזכר במקרא. בסיפור כשלונותיו של אחז מלך יהודה נאמר: „ופלשתים פשטו בערי השפלה והנגב ליהודה, וילכדו את בית-שש ואת איילון ואת הגדרות ואת שוכו ובנותיה ואת תמנה ובנותיה ואת גמזו ואת בנותיה וישבו שם“ (דברי הימים ב', כח, יח). בתיאור זה משתמע, שגמזו נמנתה עם ערי המפתח בכניסה להר, כאיילון וכבית-שמש. מהפסוק „גמזו ובנותיה“ אנו למדים, שהיה זה יישוב-אם ליישובים מפורזים (הבנות) בסביבה. בתקופה הרומאית עברה דרך גמזו הדרך מירושלים ללוד. המקום היה ידוע גם בימי התלמוד. ממנה בא התנא הקדמון נחום איש גמזו. המוזכר באגדה. בימי מלחמת העצמאות שוחררה גמזו. עם עינבה ודניאל, בשלב הכנה לכיתורן של לוד ורמלה.

ברפיליה

ברפיליה היא כפר נטוש בקצה השפלה. כעשרה ק"מ ממזרח לרמלה. במרחק של כ" 3½ ק"מ מגבול שביתח-הנשק. מצפון-מזרח לה, נמצאת מודיעין. מדרום לה נמצאת שעלבים; ממזרח - בית-סירא וצפא שמעבר לגבול. בכפר נמצאים בורות מים עתיקים וגת

דעת - מכללת הרצוג

עתיקה חצובה בסלע. הדרך הרומאית מלוד לירושלים עברה בימי קדם על פני ברפיליה בכיוון מעלה בית-חורון. בתקופה הצלבנית נקרא המקום פורפיריה. ברפיליה ושכנותיה נכבשו במלחמת העצמאות ב"מבצע דני".

בירמעין

בירמעין הינה כפר נטוש בצד דרך עפר בין לוד לבית-ליקיא. כ-200 מ' מגבול שביתת-הנשק הירדני. בימי קדם עברה כאן הדרך הרומאית מלוד לירושלים. בירמעין נכבשה לאחר כיבושן של לוד ורמלה. עת נעשה מאמץ להרחיב את חלקו הצפוני של הפרוזדור לירושלים. הלגיון ערך עליה התקפות נגד נמרצות, אולם לא הצליח להוציאה מידיו.

שעלבים (סלביה)

כשלושה ק"מ צפונית-מזרחית למשמר-איילון שוכן כפר ערבי נטוש בשם סלביה. מדרום לכפר עובר אחד מאפיקיו של נחל איילון. הכפר נמצא כחצי ק"מ מקו שביתת-הנשק עם ירדן. בתחומי המדינה.

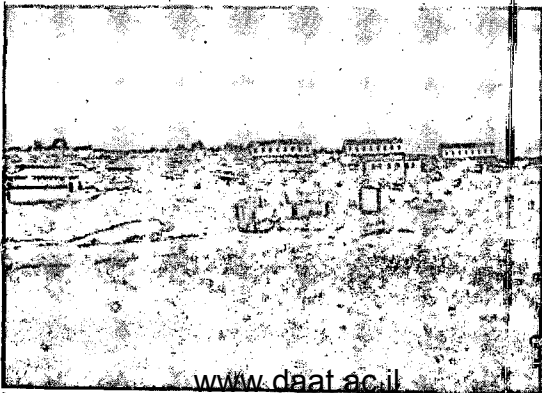
בימי קדם שכנה כאן העיר שעלבים. שהיתה בתחום נחלתו של שבט דן: „למטה בני דן ולמשפחותיהם יצא הגורל השביעי. והי גבול נחלתם צרעה ואשתאול ועיר-שמש. ושעלבין ואיילון ויתלה... (יהושע יט. מ"ב). האמורי שישב בעמק לא הניח לבני דן להתיישב בה: „וילחצו האמורי את בני דן ההרה. כי לא נתנו לרדת לעמק. ויואל האמורי לשבת בהר חרס. באילון ובשעלבים ותכבד יד בית-יוסף ייהיו למס". (שופטים. א לד. לה). כשחולקה הארץ בימי שלמה לשנים-עשר מחוזות. היה על כל אחד מהם לכלכל את המלך וביתו חודש בשנה: אחד המחוזות האלה היה בשעלבים. בתקופת התלמוד יושבו בסביבה יי יהודים ושומרונים. על כך מעידים הגילויים הארכיאולוגיים באמאוס הסמוכה ובסלביה. שרידים אלה מספרים על

דעת - מכללת הרצוג

ישוב שומרוני מושרש בסביבה זו. יוחנן מוסקוס, מספר בכתביו על השודד (לוחם הגרילה). השומרוני קיראקוס, שהצליח לאסוף סביבו כנופיית לסטים יהודים ושומרונים והטיל את פחדו על הפלחים הנוצרים ועל עוברי-האורח הנוצריים.

בימי מלחמת העצמאות נכבש הכפר ב"מבצע דני". לאחר הכיבוש גילה אחד החיילים באחת החצרות פסיפס עתיק. כשנחשף הפסיפס כולו נתגלתה בו כתובת בכתב שומרוני: "אדוני ימלוך לעולם ועד", ומספר שמות. הפסיפס היה חלק מבית-כנסת שומרוני מהמאה ה-7 לספירה, תקופת הפריחה של היישובים השומרונים בסביבה זו. אורכו של בית-הכנסת היה 15 מטר ורוחבו 8 מטרים. הוא פנה לצד שכם, להר גרזים — ההר הקדוש לשומרונים. תגלית זו היתה בעלת חשיבות רבה למחקר, כי זו היא הפעם הראשונה שנמצאו שרידי בית-כנסת שומרוני במקום הבנייה. כל השרידים השומרונים הקודמים תלושים ממקומותיהם.

שעלבים

דעת - מכללת הרצוג

תוכן הענינים

מבוא	עמ' 3
תחומי האיזור	עמ' 3
מבנה האיזור	עמ' 4
הרצועה המזרחית	עמ' 4
השפלה הצפונית	עמ' 4
עמק איילון	עמ' 6
הרצועה המערבית	עמ' 8
החוף וחולות הים	עמ' 10
המריבה וגבעות הקורקס	עמ' 10
עמק החוף	עמ' 10
ערי החוף וחולות הים	עמ' 11

סקירה יישובית

יסו	עמ' 13
אזור	עמ' 18
בית-דגון	עמ' 21
ראשור-לציון	עמ' 22
נטעים	עמ' 24
תליאבר-סולטאן	עמ' 24
נבירובין (קיבוץ פלמחים)	עמ' 25
מינת-רובין	עמ' 26
נבירובין	עמ' 27
יבנה	עמ' 28
אשדוד	עמ' 29
מגדל-אשקלון	עמ' 32
אשקלון	עמ' 33
רחובות	עמ' 37

דעת - מכללת הרצוג

39	עמ'	קדרון (קטרה)
40	עמ'	גדרה
41	עמ'	מזכרת-בתיה
42	עמ'	חולדה החדשה
43	עמ'	יער הרצל (ע"י חולדה)
44	עמ'	משמר-דוד
45	עמ'	צריפין
46	עמ'	רמלה
50	עמ'	בזר
50	עמ'	תל-נזר
54	עמ'	משמר-איילון
54	עמ'	קיבוץ נחשון ו-מבצע נחשון
56	עמ'	דרד כורמה וסביבותיה
58	עמ'	נמז
58	עמ'	ברפיליה
59	עמ'	ביר-מעין
59	עמ'	העלבים

דעת - מכללת הרצוג

מקורות

קלוגר	1, 7, 15, 17, 37, 43, 49
בנו רותנברג	19, 29, 57, 60
ברוך ספיר	20, 21, (2), 45
פרי-אור	23, 27, 39, 41
באדיבותו של ד"ר ז. וילנאי	34
הרשמן	55
באדיבותה של לשכת העתונות הממשלתית	33, 35, 47

דעת - מכללת הרצוג